

แนวทางการถอดบทเรียน

วิชัย วงษ์ใหญ่ และมารุต พัฒนา (2562, หน้า 3) ได้กล่าวถึงหลักการถอดเรียน สรุปได้ว่าการถอดบทเรียนมีแนวทางในการดำเนินงาน เช่น 1) ต้องตอบโจทย์ว่าต้องการถอดบทเรียนอะไร เพื่ออะไร 2) ใครคือบุคคลที่จะถอดบทเรียน เป็นการถอดบทเรียนของกลุ่ม ของคนอื่นหรือเป็นการถอดบทเรียนตัวเอง 3) วิธีการถอดบทเรียนควรเลือกวิธีการให้เหมาะสมกับผู้ถอดบทเรียน 4) บทเรียนที่ได้อาจจะมีประเด็นที่คล้ายกันแต่แตกต่างกันบริบทการหาบทเรียนที่ดีถือว่าได้ความรู้ที่มีคุณค่าและมีพลัง 5) สนทรียสนทนา (dialogue) จะเป็นกลไกสำคัญในการถอดบทเรียนที่มากกว่าการตั้งคำถามและ 6) บทเรียนมิใช่ความแตกต่างที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่คาดหวังกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงตามนัยของการตั้งสมมติฐานการวิจัย หากแต่เป็นอะไรที่ทำให้เกิดความแตกต่างนั้น หรือเป็นปัจจัยก่อให้เกิดสิ่งนั้นต่างหากคือบทเรียนที่แท้จริง

กองวิจัยและพัฒนาางานส่งเสริมการเกษตร (2561, หน้า 5 - 8) ได้อธิบายไว้ว่าการจัดเวทีถอดบทเรียนให้ประสบความสำเร็จ บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด ทำให้ทีมงานและผู้ถูกถอดบทเรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการถอดบทเรียน มีประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญ คือ บรรยากาศที่ดี เทคนิคการสร้างบรรยากาศ ได้แก่ พุดคุยกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ คลายความหวาดระแวง สร้างความไว้วางใจ ใช้ภาษาชาวบ้าน สร้างมิตรภาพ ทำให้เนียนเป็นธรรมชาติ คำถามคือจุดเริ่มต้นของการหาความรู้ การตั้งคำถามในการถอดบทเรียนเพื่อให้ได้ความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) ที่เกิดจากการปฏิบัติของคนต้นแบบสามารถใช้แนวทางกำหนดชุดคำถาม 4 ชุด คือ คำถามชุดที่ 1 แรงบันดาลใจหรือทัศนคติอะไรที่ทำได้ อย่างนี้ คำถามชุดที่ 2 เปลี่ยนแรงบันดาลใจมาเป็นเป้าหมายอะไร คำถามชุดที่ 3 เปลี่ยนเป้าหมายเป็นวิธีการอะไร คำถามชุดที่ 4 ผลที่เกิดขึ้นคืออะไร

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคมแห่งชาติ (2560, หน้า 15) ได้อธิบายว่าการถอดบทเรียนสามารถดำเนินการทำได้ 2 แบบ คือ 1) การถอดบทเรียนเฉพาะประเด็นจะเน้นเฉพาะกิจกรรมของโครงการ และนำผลการถอดบทเรียนจากกิจกรรมนั้นไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาโครงการให้ประสบความสำเร็จในอนาคต 2) การถอดบทเรียนทั้งโครงการ จะเป็นการถอดบทเรียนทั้งระบบและเริ่มตั้งแต่ความเป็นมาของโครงการ กระบวนการดำเนินงานและผลลัพธ์เมื่อสิ้นสุดโครงการ

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ และคณะ (2552, หน้า 2 - 4) ได้กล่าวว่าการถอดบทเรียนเป็นกระบวนการหาประสบการณ์และกิจกรรมการปฏิบัติให้เป็นความรู้ และภูมิปัญญาขึ้นำการปฏิบัติ โดยให้ความสำคัญกับความรู้ 2 มิติ ได้แก่ ความรู้ภายนอก (explicit knowledge) เป็นความรู้ที่เห็นเหตุเป็นผลซึ่งเรียนรู้ด้วยกันได้สามารถรวบรวม และถ่ายทอดออกมาได้ในหลายรูปแบบ เช่น ลายลักษณ์อักษร ทฤษฎีสูตร ตัวเลข หรือคู่มือต่าง ๆ และความรู้จำเพาะตน (tacit knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่แฝงอยู่

ในประสบการณ์และมีมือของผู้ปฏิบัติ ทำให้การปฏิบัติก่อให้เกิดเป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่การทำงาน และยกระดับการทำงานให้เข้มแข็งและดีขึ้น โดยวงจรของการถอดบทเรียนสู่การประยุกต์ใช้ การถอดบทเรียนเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participation) ซึ่งสามารถเชื่อมร้อยทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องที่สำคัญเริ่มตั้งแต่ร่วมทำและเรียนรู้การสร้างจุดหมาย การระดมวางแผนความคิด การลงมือปฏิบัติให้สนุกและดี การขยายผล การประเมินและวางแผนอย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งระดับปัจเจก ชุมชน และสังคม นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและกระทำในที่สุด ในวงจรการทำงาน การถอดบทเรียนนับว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เสริมการเรียนรู้และยกระดับการทำงานให้เข้มแข็ง และนำไปสู่เป้าหมายหรือผลลัพธ์ที่ต้องการ เช่น ชุมชนสุขภาวะ ตำบลสุขภาวะ หรือองค์กรสุขภาวะ ในภาพรวมของการเรียนรู้และพัฒนาสังคม การถอดบทเรียนเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่จะเสริมสร้างสังคมเพื่อให้เข้าสู่การเป็นสังคมการเรียนรู้ (knowledge - based society) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ครบวงจร ตั้งแต่การสร้างความรู้จากการปฏิบัติ การแปลความหมาย และการประยุกต์สู่วงจรการทำงานและพัฒนาสังคมได้อย่างยั่งยืนต่อเนื่อง และยังสามารถนำสังคมไปสู่การเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญา (wisdom - based society) เป็นสังคมที่ประชาชนมีสุขภาวะทุกมิติทั้งความดี ความงามและความจริงอาจกล่าวได้ว่าการถอดบทเรียนเป็นกระบวนการที่เน้นการเสริมพลังการเรียนรู้เป็นกลุ่ม เสริมสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสกัดความรู้ที่เป็น ภูมิปัญญาปฏิบัติฝังลึกจากปัจเจก ชุมชนชมรม องค์กร หรือหน่วยงานเป้าหมายมาเป็นบทเรียนที่สามารถสังเคราะห์ และประยุกต์ใช้ทั้งระหว่าง การขับเคลื่อนกิจกรรมหรือโครงการ

สำนักงานสาธารณสุขอำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ (2552, หน้า 1) ได้กล่าวถึงรูปแบบการถอดบทเรียนไว้ว่าการถอดบทเรียนโดยทั่วไปมี 2 รูปแบบ คือ 1) การถอดบทเรียนเฉพาะประเด็นเป็นการถอดบทเรียนที่เน้นเฉพาะกิจกรรมสำคัญของโครงการ และสามารถนำผลการถอดบทเรียนจากกิจกรรมนั้น ๆ ไปใช้ประโยชน์ในพัฒนาโครงการให้ประสบความสำเร็จในอนาคต (best practice) และ 2) การถอดบทเรียนทั้งโครงการเป็นการถอดบทเรียนทั้งระบบ โดยเริ่มตั้งแต่ความเป็นมาของโครงการ กระบวนการดำเนินงาน และผลลัพธ์เมื่อสิ้นสุดโครงการ ซึ่งการถอดบทเรียนทั้ง 2 ลักษณะต้องใช้การวิเคราะห์เชิงลึก เช่น วิเคราะห์ด้วย SWOT เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่นำไปสู่ผลของการดำเนินโครงการ

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ และคณะ (2552, หน้า 14 - 16) ได้กล่าวว่าการดำเนินการถอดบทเรียน เป็นกิจกรรมที่วิทยากรกระบวนการจะต้องเป็นผู้จัดกระบวนการให้ผู้เข้าร่วมถอดบทเรียนได้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากการทำงานของแต่ละคน ซึ่งผลที่ได้จะนำไปสู่การร่วมค้นหาปัจจัยแห่งความสำเร็จของการทำงาน และจะเป็นประโยชน์ในการทำงานและขับเคลื่อนเพื่อสามารถนำไปใช้ ขั้นตอนที่สำคัญมีดังนี้ 1) การสร้างบรรยากาศในการถอดบทเรียนการสร้างบรรยากาศเพื่อให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถอดบทเรียน จะก่อเกิดบรรยากาศผ่อนคลาย มีความเป็นกันเอง ลดความเป็นทางการให้มากที่สุด จะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการถอดบทเรียน 2) การตั้งกฎและกติกาก่อนการถอดบทเรียน โดยจุดมุ่งหมายสำคัญของการกำหนดกติกาให้แก่ผู้ร่วมถอดบทเรียน นอกจากจะเป็นการสร้างความคุ้นเคยในเบื้องต้นแล้ว ยังเป็นการวางบทบาทและหน้าที่ให้แก่ผู้เข้าร่วมถอดบทเรียน ใ้รับทราบ และสามารถทำให้การดำเนินการถอดบทเรียนเป็นไปด้วยความราบรื่น 3) การจัดกิจกรรมเสริมพลังระหว่างการดำเนินกิจกรรมการถอดบทเรียน วิทยากรกระบวนการต้องเป็นผู้ชี้แจงวัตถุประสงค์ และการดำเนินการเพื่อให้ผู้ร่วมถอดบทเรียนได้มีโอกาสทบทวนประสบการณ์เดิมของตน 4) การนำเข้าสู่ประเด็นการถอดบทเรียนวิทยากรกระบวนการต้องเป็นผู้กระตุ้นให้ผู้ร่วมถอดบทเรียนได้ร่วมถอดบทเรียนตามลำดับ 5) การสรุปการถอดบทเรียน หลังเสร็จสิ้นการถอดบทเรียน วิทยากรกระบวนการจะต้องสรุปผลการถอดบทเรียนให้ได้รับทราบถึงข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมถอดบทเรียนได้ร่วมอธิบายเพิ่มเติมในประเด็นที่ยังขาดหรือที่ต้องการให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จากข้อมูลดังกล่าวสรุปได้ว่า การถอดบทเรียนมีแนวทางต่าง ๆ เช่น การถอดบทเรียนเฉพาะประเด็นจะเน้นเฉพาะกิจกรรมของโครงการ และนำผลการถอดบทเรียนจากกิจกรรมนั้นไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาโครงการให้ประสบความสำเร็จในอนาคต นอกจากนี้ยังมีการถอดบทเรียนทั้งโครงการ จะเป็นการถอดบทเรียนทั้งระบบ และเริ่มตั้งแต่ความเป็นมาของโครงการ กระบวนการดำเนินงานและผลลัพธ์เมื่อสิ้นสุดโครงการ ซึ่งโดยให้ความสำคัญกับความรู้ 2 มิติ ได้แก่ ความรู้ภายนอก (explicit knowledge) เป็นความรู้ที่เห็นเหตุเป็นผลซึ่งเรียนรู้ด้วยกันได้สามารถรวบรวม และถ่ายทอดออกมาได้ในหลายรูปแบบ และและความรู้จำเพาะตน (tacit knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่แฝงอยู่ในประสบการณ์และฝีมือของผู้ปฏิบัติ ทำให้การปฏิบัติก่อให้เกิดเป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่วงการทำงาน ซึ่งวิทยากรกระบวนการจะต้องเป็นผู้จัดกระบวนการให้ผู้เข้าร่วมถอดบทเรียนได้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากการทำงานของแต่ละคน ซึ่งผลที่ได้จะนำไปสู่การร่วมค้นหาปัจจัยแห่งความสำเร็จของการทำงาน และจะเป็นประโยชน์ในการทำงานและขับเคลื่อนเพื่อสามารถนำไปใช้ ซึ่งควรให้ความสำคัญกับเรื่องต่าง ๆ เช่น บรรยากาศที่ดี เทคนิคการสร้างบรรยากาศ การสร้างมิตรภาพ

องค์ประกอบของการถอดบทเรียน

พิสิฐ โอง์เจริญ (2560, หน้า 4) ได้อธิบายไว้ว่าการถอดบทเรียนมีหลายองค์ประกอบหลายปัจจัยที่ทำให้การถอดบทเรียนบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยสรุปได้ดังนี้ 1) ประเด็นที่ต้องการถอดบทเรียน ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ในการถอดบทเรียน 2) บุคคลที่เกี่ยวข้องในกระบวนการถอดบทเรียน ได้แก่ ผู้ถอดบทเรียนต้องมีความพร้อมในเรื่องประเด็นคำถาม วัตถุประสงค์ในการถอดบทเรียน ความพร้อมในเรื่องกรอบแนวคิดในการถอดบทเรียน ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล รวมถึงทักษะในการพูดคุย สร้างความสัมพันธ์ การจับประเด็น 3) กิจกรรมที่ดำเนินการ มีกิจกรรมอะไรบ้างและผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร 4) ความสัมพันธ์ของคนหรือกลุ่มคนที่เราถอดบทเรียน ควรมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีความเท่าเทียมกัน มีความเป็นกันเอง และ 5) สิ่งแวดล้อมซึ่งบรรยากาศรอบข้างต้องเอื้อต่อความเป็นกันเองไม่มีเสียงดังรบกวน

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2561, หน้า 10) ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับเรื่องการถอดบทเรียนนั้น มีหลายองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การถอดบทเรียนบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ดังนี้ ประเด็นที่ต้องการถอดบทเรียนต้องกำหนดวัตถุประสงค์ในการถอดบทเรียนและการนำไปใช้ประโยชน์ และบุคคลที่เกี่ยวข้องคือ ผู้ถอดบทเรียนมีความพร้อมในเรื่องประเด็นคำถาม วัตถุประสงค์ในการถอดบทเรียน ความพร้อมในเรื่องกรอบแนวคิดในการถอดบทเรียน พร้อมทฤษฎีเบื้องหลังเพื่อใช้ในการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล นอกจากนี้ทักษะในการพูดคุย สร้างความสัมพันธ์ การจับประเด็นก็เป็นสิ่งสำคัญ ผู้ถอดบทเรียนมีความเต็มใจและเข้าใจวัตถุประสงค์ในการดำเนินการถอดบทเรียน สามารถเล่าเรื่องได้อย่างเต็มที่ มีความสุข ความภาคภูมิใจในสิ่งที่ตัวเองได้ทำมา กิจกรรมที่ดำเนินการมีกิจกรรมอะไรบ้าง และผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์ของคนหรือกลุ่มที่ถอดบทเรียนควรมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีความเท่าเทียมกัน มีความเป็นกันเอง และสิ่งแวดล้อมบรรยากาศรอบข้างเอื้อต่อการพูดคุยเป็นกันเอง ไม่มีเสียงดังรบกวน

วีระ นิจไตรรัตน์ (2553, หน้า 26) ได้สรุปเกี่ยวกับองค์ประกอบของการถอดบทเรียนไว้ว่า องค์ประกอบของเงื่อนไขปัจจัยความสำเร็จในการถอดความรู้ มีดังนี้

1. ชั้นเตรียมการ ตั้งวางวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน ไม่เลื่อนลอย คำถามมีจุดมุ่งหมาย มีการวางแผนในการลงไปสอบถาม อย่าใช้คำถามปลายปิด เพราะอาจมีความรู้อื่น ๆ แฝงอยู่ด้วย ขอบเขตความรู้ มีการเชื่อมกันอย่างไร ถ้ามีการคิดเค้าโครงไว้ล่วงหน้า ทำให้เราชัดเจนขึ้น

2. ขั้นปฏิบัติการ ทำที่ของทีมงานถอดความรู้ที่ใช้ในการซักถามแลกเปลี่ยนต้องก่อให้เกิดความไว้วางใจ ชุดคำถามต้องเชื่อมโยงกันและไหลลื่น มีการเตรียมประเด็นหลักเพื่อให้เดินคำถามได้ดี มีการเชื่อมโยงของคำถามอยู่ในความคิด จะทำให้การสนทนาดำเนินไปด้วยความไหลลื่น ผู้ที่จะมาร่วมแลกเปลี่ยนตอบคำถาม ควรเป็นคนที่มีความสำคัญในงาน ผู้ตอบต้องไม่เกร็ง ไม่ด่วนตอบ หรือตอบเพื่อสร้างภาพ ผู้ถามต้องช่วยให้ผู้ตอบคิดจริงจัง ชวนให้คิดลึกลงไปกว่าเดิม บรรยากาศหรือสถานที่ต้องเอื้อต่อการพูดคุย มีสมาธิ สงบ ความคิดดี ๆ มักอยู่ในสถานที่ที่ผ่อนคลาย ส่วนเรื่องเวลาจะใช้นานน้อยขึ้นอยู่กับขอบเขตในการถอดองค์ความรู้ และความรู้สึกของผู้ร่วมถอดด้วยว่าสนุกกับการถอดหรือไม่ อุปกรณ์ในการทำกระบวนการถอดความรู้ ได้แก่ กระดาษ ใช้การบันทึกแบบแผนที่คำถาม คำตอบจะช่วยให้ประมวลภาพรวมได้ง่าย การถอดความรู้ในสถานการณ์จริง เครื่องมือสำคัญอยู่ที่ตัวเรา เราเรียนรู้หรือเรียนรู้หรือเปล่า ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล มีความสามารถในการเดินความคิด แยกแยะ เชื่อมโยงได้ สามารถเดินความคิดได้ สิ่งต่าง ๆ ระหว่างการสนทนาซักถามกันนั้นช่วยสอนอะไรเราได้บ้าง

3. ขั้นหลังปฏิบัติการ การถอดความรู้จำเป็นต้องล่าช้าได้ ถ้าไม่มีอาจจะหลงลืมเหตุการณ์สำคัญได้ การสรุปเอกสารชุดองค์ความรู้ไม่ควรทิ้งไว้นานเกินไป ข้อมูลจะไม่สด การทิ้งไว้นานเกินไปจะได้เฉพาะตัวเนื้อหา ไม่ได้สภาวะอารมณ์มาด้วย ความคิดในการเชื่อมโยงตามมิติของเวลาสามารถเชื่อมโยงกันได้ที่ทั้งคน สถานที่ เราสามารถเชื่อมโยงกับสิ่งเหล่านี้ได้หรือไม่ ความคิดเชิงเปรียบเทียบ หรือความคิดที่เป็นภาพรวมช่วยให้เห็นองค์ประกอบหรือไม่ ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นสามารถสังเกตได้จากพฤติกรรมเหล่านี้ เช่น 1) รู้แล้วไม่เปลี่ยนทัศนคติ แต่เปลี่ยนความคิด พฤติกรรม 2) รู้แล้วเปลี่ยนทัศนคติแต่ไม่เปลี่ยนพฤติกรรม 3) รู้แล้วเปลี่ยนพฤติกรรม ดังนั้นเวลาถอดความรู้ไม่ได้ถอดความรู้เชิงเนื้อหาอย่างเดียวแต่ถอดความรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนเป็นสำคัญ การลงความเห็นจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีความรู้ใหม่ ความรู้ที่ดีที่สุดคือการลงมือปฏิบัติ ผลสำเร็จเกิดจากการสร้างแรงบันดาลใจ เห็นประโยชน์ เห็นคุณค่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เราจะทำอย่างไรให้เขาเผชิญหน้ากับสถานการณ์จริง การเจอสถานการณ์จริงจะมีผลให้ได้คิด ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรม การเรียนรู้จากโครงการพัฒนาขนาดเล็กเป็นการเรียนรู้ที่ดี ชาวบ้านในพื้นที่เป็นฐานความรู้ที่สำคัญมาก เราสามารถที่จะถอดบทเรียนออกมาได้อย่างไร เราสามารถถอดออกมาใช้ประโยชน์ได้หรือไม่ องค์ความรู้จึงอยู่ที่ชีวิตจริงและความจริงในพื้นที่เป็นสำคัญ

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า องค์ประกอบของการถอดบทเรียนประกอบไปด้วยส่วนต่าง ๆ เช่น ประเด็นที่ต้องการถอดบทเรียน บุคคลที่เกี่ยวข้องในกระบวนการถอดบทเรียน กิจกรรมที่ดำเนินการ ความสัมพันธ์ของคนหรือกลุ่มคนที่เราถอดบทเรียน สิ่งแวดล้อมซึ่งบรรยากาศ โดยอาจแบ่งออกเป็นชั้นต่าง ๆ เช่น ชั้นเตรียมการเป็นการตั้งวางวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน ไม่เลื่อนลอย คำถามมีจุดมุ่งหมาย

มีการวางแผนในการลงไปสอบถาม อย่าใช้คำถามปลายปิด ส่วนขั้นปฏิบัติการเป็นการดำเนินการซักถาม แลกเปลี่ยนมีการเตรียมประเด็นหลัก การเชื่อมโยงของคำถาม บรรยากาศหรือสถานที่ต้องเอื้อต่อการพูดคุยและมีความเหมาะสม และขั้นหลังปฏิบัติการเป็นการสรุปเอกสารชุดองค์ความรู้และเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ เช่น คน สถานที่ ซึ่งความรู้ที่ดีที่สุดคือการลงมือปฏิบัติ ผลสำเร็จเกิดจากการสร้างแรงบันดาลใจเห็นประโยชน์ เห็นคุณค่า จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

วิธีการถอดบทเรียน

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2561, หน้า 24) ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับวิธีการถอดบทเรียนไว้ว่า การถอดบทเรียนมีวิธีการที่หลากหลาย แต่คุณค่าของวิธีการที่เราเลือกใช้ ไม่ได้อยู่ที่ความแพร่หลายที่นิยมใช้แต่อยู่ที่ว่าวิธีการที่เราเลือกใช้นั้นได้สร้างความรู้และนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากความรู้นั้นได้มากน้อยเพียงใด สิ่งที่ควรตระหนักคือ การสรุปบทเรียนที่ได้ตรงกับความจริงที่เกิดขึ้น และสามารถอ้างอิงเพื่อไปใช้ประโยชน์ หากจะสรุปวิธีการที่นำไปใช้ในการถอดบทเรียนอาจแยกเป็น 3 วิธี ได้แก่

1. การถอดบทเรียนจากการดำเนินงานโครงการ เป็นการถอดบทเรียนจากโครงการที่เราดำเนินการอยู่เป็นการเติมช่องว่างในการพัฒนา โดยสามารถถอดบทเรียนได้ตลอดระยะเวลาของการดำเนินงาน ซึ่งจำแนกตามระยะเวลาในการดำเนินงานโครงการอาจแยกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1.1 การเรียนรู้เมื่อเริ่มโครงการ (peer assist : PA) เป็นการเรียนรู้จากเพื่อนก่อนทำกิจกรรม โดยคำว่าเพื่อนในที่นี้ อาจเป็นทีมจากอำเภออื่น หน่วยงานใกล้เคียง หรือทีมจากจังหวัดอื่น

1.2 การเรียนรู้หลังปฏิบัติการ (after action : AAR) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินกิจกรรมในโครงการ เป็นการทบทวนความสำเร็จหรือความล้มเหลว ภายหลังจากดำเนินกิจกรรม เพื่อค้นหาว่าอะไรเกิดขึ้น ทำไมจึงเกิด และจะดำรงจุดแข็ง ปรับปรุงจุดอ่อนได้อย่างไรเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้องค์กรได้ประโยชน์สูงสุด หัวใจของกระบวนการ ARR คือ การเปิดใจและความมุ่งมั่นที่จะเรียนรู้ร่วมกันมากกว่าการวิพากษ์วิจารณ์เพราะมิใช่เป็นการประเมินผลการปฏิบัติงาน รวมถึงการปรับปรุงการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง

1.3 การเรียนรู้หลักการทำงาน (retrospect) การเรียนรู้หลังการดำเนินงาน มีรายละเอียดลึกซึ้งกว่าการเรียนรู้หลังปฏิบัติการ เพราะใช้ในกรณีถอดบทเรียนทั้งโครงการไม่ใช่เฉพาะกิจกรรมวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้หลังการดำเนินงาน เพื่อสร้างความตระหนักในการเรียนรู้ของการทำงานที่ว่า ทุกครั้งที่เราทำอะไรซ้ำ เราควรทำให้ดีกว่าครั้งสุดท้าย นอกจากนี้ความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียนยังเป็นการช่วยผู้อื่นให้ทำงานของเขาได้ดีขึ้น

2. การถอดบทเรียนแบบเล่าเรื่อง (storytelling) เป็นการปลดปล่อยความรู้ฝังลึกซึ่งยากแก่การอธิบายถ่ายทอดให้กลายเป็นความรู้ที่ชัดแจ้งด้วยวิธีการเล่าเกี่ยวกับประสบการณ์ความสำเร็จในการทำงานของตนเองให้สมาชิกในกลุ่มฟัง ทำให้สมาชิกได้เรียนรู้จากประสบการณ์ความสำเร็จของผู้อื่น storytelling เป็นเครื่องมืออย่างง่ายในการจัดการความรู้ซึ่งมีวิธีการไม่ยุ่งยากซับซ้อน สามารถใช้ได้กับทุกกลุ่มเป้าหมายเป็นการเล่าเรื่องประสบการณ์ในการทำงานของแต่ละคนว่า มีวิธีการทำอย่างไรจึงประสบความสำเร็จ จากนั้นให้สมาชิกที่ฟังเรื่องเล่าช่วยกันถอดบทเรียน หรือสกัดขุมความรู้จากเรื่องที่ได้ฟังว่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่ช่วยให้งานนั้นประสบความสำเร็จเพื่อนำขุมความรู้ที่ได้ฟังจากเรื่องเล่ามาใช้เป็นฐานความรู้ หรือเป็นแนวทางในการทำงานให้ประสบความสำเร็จต่อไป

3. การถอดบทเรียนจากวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (best practice) คือ การทำสิ่งที่ถูกต้องและปรับปรุงพัฒนาดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศเป็นแนวคิดที่ก่อตัวจากทฤษฎีการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ (learning by doing) วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการเพื่อนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จ ในกรณีศึกษาวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศของปัจเจกบุคคลเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้ที่ประสบความสำเร็จในด้านนั้น ๆ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (sharing) เช่น การจัดงานวันที่แสดงวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ เพื่อให้พนักงานปฏิบัติที่ดีมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันเป็นการแบ่งปันการเรียนรู้ การแบ่งปันบทเรียนที่ดี ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารและนวัตกรรมความคิดที่หลากหลาย มีมุมมองข้ามองค์กร และค้นพบการแก้ปัญหาที่ท้าทายในอนาคต จะทำให้องค์กรไม่ถอยหลังและรุดหน้า เปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องได้ช่วยกันตั้งเป้าหมายความสำเร็จที่ต้องการ (benchmark) และช่วยให้หน่วยงานที่ระบุวิธีการที่จะปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานให้บรรลุรวมทั้งหาวิธีการใหม่เพื่อพัฒนางานต่อไป

พิสิฐ โอง์เจริญ (2560, หน้า 15) ได้อธิบายวิธีการถอดบทเรียนไว้ ดังนี้ 1) เทคนิควิธีการถอดบทเรียน โดยทั่วไปโครงการภาครัฐจะนิยมใช้เทคนิคการวิเคราะห์หลังการปฏิบัติ (after action review : ARR) ซึ่งเทคนิคการถอดบทเรียนนี้จะช่วยให้ทีมงานถอดบทเรียนและผู้ร่วมถอดบทเรียนเกิดการเรียนรู้ในระหว่างการทำงาน และได้บทเรียนพัฒนาวิธีการทำงานให้ดีขึ้น 2) ขั้นตอนการถอดบทเรียนตามลำดับก่อนหลัง 3) กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการถอดบทเรียน เช่น คณะทำงาน ผู้นำชุมชน อาสาสมัครที่ร่วมในการปฏิบัติงาน 4) เครื่องมือที่ใช้ในการถอดบทเรียน เช่น เอกสารคำสั่ง เอกสารสรุปนโยบาย ภาพถ่าย การแสดงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการ ฯลฯ และ 5) รูปแบบการถอดบทเรียนซึ่งเน้นกระบวนการประชุม มีประธาน เลขานุการ การสัมมนา การสนทนากลุ่ม (focus group) มีอุปกรณ์ การนำเสนอผลงาน กระดาน กระดาษ เครื่องเขียน ฯลฯ ทุกภาคส่วนภาคีเครือข่ายที่มีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมโครงการมีส่วนร่วมพูดแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี

กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ (2560, หน้า 15) ได้อธิบายเกี่ยวกับวิธีการถอดบทเรียนไว้ว่า การถอดบทเรียนในโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในงานพัฒนาสังคมและโครงการต้นแบบด้านการจัดสวัสดิการสังคม สามารถดำเนินการได้ 2 แบบ ดังนี้

1. การถอดบทเรียนเฉพาะประเด็นจะเน้นเฉพาะกิจกรรมสำคัญของโครงการ และนำผลการถอดบทเรียนจากกิจกรรมนั้นไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาโครงการให้ประสบความสำเร็จในอนาคต

2. การถอดบทเรียนทั้งโครงการจะเป็นการถอดบทเรียนทั้งระบบและเริ่มตั้งแต่ความเป็นมาของโครงการ กระบวนการดำเนินงานและผลลัพธ์เมื่อสิ้นสุดโครงการ

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า วิธีการถอดบทเรียนเป็นวิธีที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในการทำงานและได้พัฒนาวิธีกาทำงานให้ดีขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับทางเลือกใช้และการนำไปใช้ประโยชน์ การถอดบทเรียนทำได้หลายวิธี เช่น การถอดบทเรียนจากการดำเนินงานโครงการ ซึ่งเป็นการเรียนรู้เมื่อเริ่มโครงการ การเรียนรู้หลังปฏิบัติการ การเรียนรู้หลังปฏิบัติการ การเรียนรู้หลักการดำเนินงาน การถอดบทเรียนแบบเล่าเรื่อง การถอดบทเรียนจากวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ การถอดบทเรียนเฉพาะประเด็นจะเน้นเฉพาะกิจกรรมสำคัญของโครงการถอดบทเรียนทั้งโครงการ

ขั้นตอนการถอดบทเรียน

สำนักงานสาธารณสุขอำเภออย่างตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ (2552, หน้า 11) ได้อธิบายว่าขั้นตอนการถอดบทเรียน มี 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการถอดบทเรียน คือสร้างทีมงาน กำหนดบทบาท ศึกษารายละเอียดโครงการ และวิเคราะห์โครงการอย่างลึกซึ้ง เลือกวิธีการถอดบทเรียนที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย

2. ขั้นดำเนินการถอดบทเรียน ขั้นตอนสำคัญในการสกัดความรู้จากผู้ร่วมถอดบทเรียน โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.1 การเล่าประสบการณ์จากวิธีการปฏิบัติงานของผู้ร่วมถอดบทเรียน

2.2 การเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างวิธีการปฏิบัติงานที่กำหนดในแผนปฏิบัติงานกับวิธีการปฏิบัติงานจริง

2.3 การวิเคราะห์ผลการปฏิบัติงานที่ทำได้เป็นอย่างดี

2.4 การให้ข้อเสนอแนะวิธีการปฏิบัติงานต่อไปให้ดีขึ้น

2.5 การวิเคราะห์อุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติงาน

2.6 การให้ข้อเสนอแนะวิธีการป้องกันไม่ให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

2.7 ข้อเสนอแนะในสิ่งที่ควรทำเพิ่มเติมในการปฏิบัติงานที่ผ่านมา

2.8 การประเมินความพึงพอใจผลการปฏิบัติงานที่ผ่านมา

ทั้งนี้ผู้จัดบันทึกต้องจดยละเอียดของข้อมูลทุกขั้นตอน บันทึกเสียง พร้อมทั้งสังเกตบรรยากาศในระหว่างการถอดบทเรียนและจัดบันทึกไว้ประกอบการจัดทำรายงานการถอดบทเรียน

3. ชั้นเขียนรายงานการถอดบทเรียน ในขั้นตอนนี้ควรแบ่งเป็น 3 หัวข้อหลัก ดังนี้

3.1 ความเป็นมาของโครงการ/กิจกรรมที่จะถอดบทเรียน และวัตถุประสงค์ของการถอดบทเรียน

3.2 การเตรียมการถอดบทเรียน เป็นการเล่ารายละเอียดของขั้นตอนต่าง ๆ ได้แก่ วิธีการทีมงาน บทบาทหน้าที่ กรอบแนวคิด เทคนิคการถอดบทเรียน กลุ่มเป้าหมายที่ร่วมถอดบทเรียน และปฏิทินการถอดบทเรียน

3.3 เนื้อเรื่องการดำเนินการถอดบทเรียน เป็นการเล่ารายละเอียด ซึ่งครอบคลุมสรุปประสบการณ์จาก การดำเนินงานตามโครงการ เปรียบเทียบความแตกต่าง กับวิธี แนวคิดเดิม ๆ สิ่งที่ได้เป็นอย่างไรจากการปฏิบัติ ข้อเสนอแนะวิธีการปฏิบัติงานต่อไปให้ดีขึ้น ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติงานข้อเสนอแนะวิธีการป้องกันไม่ให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติงาน ข้อเสนอแนะในสิ่งที่ควรทำเพิ่มเติมในการปฏิบัติงานที่ผ่านมา และประเมินความพึงพอใจผลการปฏิบัติงานที่ผ่านมา

4. ชั้นติดตามการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์ ในขั้นตอนนี้ให้ความสำคัญกับการนำบทเรียนที่เรียนรู้จากการปฏิบัติงานไปใช้เพื่อให้การปฏิบัติงานต่อไปมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น ดังนั้นหัวหน้าทีมหรือผู้เอื้อควรได้มีการนิเทศกำกับติดตามการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ๆ เพื่อตรวจสอบว่าได้มีการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์หรือไม่เพียงไร เพราะอะไร

จากข้อมูลในข้างต้นสรุปได้ว่า ขั้นตอนของการถอดบทเรียนนั้นจะมีขั้นตอนต่าง ๆ เช่น ขั้นตอนเตรียมการถอดบทเรียนทำให้ทราบบทบาท รายละเอียดและการวิเคราะห์โครงการ โดยสามารถเลือกวิธีการถอดบทเรียนได้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย ขั้นตอนการถอดบทเรียนทำให้สามารถสกัดความรู้และทราบรายละเอียดสำคัญจากผู้ร่วมถอดบทเรียน ชั้นเขียนรายงานการถอดบทเรียนทำให้ทราบความเป็นมาของโครงการ การเตรียมการถอดบทเรียน เนื้อเรื่อง และการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์ ชั้นติดตามการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์จะให้ความสำคัญกับการนำบทเรียนที่เรียนรู้จากการปฏิบัติงานไปช่วยในการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพ

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

หทัยรัตน์ บุณโยปัชภักดิ์ (2561, หน้า 5) ได้อธิบายเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นผลผลิตทางปัญญาประกอบด้วยองค์ความรู้และทักษะของคนในท้องถิ่นที่ถูกสร้างขึ้นมากเพื่อแก้ไขปัญหา

และตอบสนองความต้องการทางด้านความเป็นอยู่และทางด้านจิตใจของคนในท้องถิ่น ส่งผลถึงความผาสุกในชีวิตและความสงบสุขของคนในท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ (2561, หน้า 71) ได้กล่าวถึงเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือบางครั้งเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) ของคนในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอด แต่ละท้องถิ่นจะสร้างความรู้จากประสบการณ์และจากการปฏิบัติ เป็นความรู้ ความคิด ที่นำมาใช้ในท้องถิ่นของตนเพื่อการดำรงชีวิตที่เหมาะสมและสอดคล้องกับธรรมชาติ ผู้รู้จึงกลายเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับภาษา ยารักษาโรค และการดำเนินชีวิตในหมู่บ้านอย่างสงบสุข

สุรางค์ เจริญศิริ และคณะ (2553, หน้า 3) ได้อธิบายว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านซึ่งเรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง และผู้มีความรู้ในหมู่บ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคนในถิ่นนั้น ภูมิปัญญาเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดผ่านวิธีการที่หลากหลาย

เรไร ไพรวรรณ (2553, หน้า 138) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่ชาวบ้านใช้ในการแก้ปัญหา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านในท้องถิ่น ทั้งกว้าง ทั้งลึก โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิต ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาเดิมกับภูมิปัญญาใหม่ที่ชาวบ้านท้องถิ่นได้รับซึ่งมีเอกลักษณ์และการแสดงออกอย่างชาญฉลาด และมีการสืบทอดต่อกันยาวนาน การใช้คำว่าภูมิปัญญาชาวบ้านส่วนใหญ่จะมุ่งที่ตัวบุคคล ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมุ่งไปที่พื้นที่ แต่โดยทั่วไปก็มักจะใช้ในความหมายรวม ๆ กัน มิได้แยกกันโดยเด็ดขาด

กำจร ลินธวานนท์ (2550, หน้า 16) ได้อธิบายไว้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย ความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นองค์ความรู้ และเทคนิคที่นำมาใช้แก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ความแตกต่างของภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือภูมิปัญญาไทยเป็นองค์ความรู้และความสามารถโดยส่วนรวม เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทยเป็นภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชน เขต 1 (2547, หน้า คำนำ) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่าเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของทุกชุมชนและเป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตและพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนทุกประเภท รวมทั้งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีคำเรียกต่าง ๆ เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงความรู้ของชาวบ้านที่คิดขึ้นเองและนำมาใช้แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นหรือเป็นผลิตผลทางปัญญาประกอบด้วยองค์ความรู้และทักษะของคนในท้องถิ่นที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการทางด้านความเป็นอยู่และทางด้านจิตใจของคนในท้องถิ่น ซึ่งอาจเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษที่ได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดผ่านวิธีการที่หลากหลายซึ่งสร้างขึ้นจากประสบการณ์จากการปฏิบัติเป็นความรู้ ความคิด มีเอกลักษณ์ การสืบทอดต่อกันยาวนานอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

พัฒนา สุขประเสริฐ (2558, หน้า 8 - 12) ได้อธิบายไว้ว่าความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือสิ่งที่บ่งบอกถึงคุณลักษณะที่แสดงถึงความโดดเด่นของภูมิปัญญาท้องถิ่นและแสดงได้ถึงภาพลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน โดยได้หากมีการพิจารณาถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้กรอบแนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นรูปแบบของการพัฒนาที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่ายอย่างแท้จริงทั้งในปัจจุบันและในอนาคตได้อย่างมั่นใจ ได้แก่

- 1) ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ คือ คุณลักษณะหรือสิ่งที่จะได้ช่วยทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นได้เกิดเป็นความสำคัญในด้านเศรษฐกิจหรือเป็นสิ่งที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจได้อย่างมั่นใจ โดยที่ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยปกติทั่วไปนั้นย่อมที่จะมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่หรือสิ่งที่มีอยู่ ซึ่งก็เป็น การบ่งบอกได้ถึงสถานภาพในสังคมและแสดงได้ถึงความสามารถในการรักษาสถานภาพหรือการเลื่อนระดับความสามารถในการแสวงหา แลกเปลี่ยนและใช้ประโยชน์
- 2) ความสำคัญในด้านสังคม คือคุณลักษณะหรือสิ่งที่จะช่วยทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นได้เกิดมีความสำคัญในด้านสังคมหรือเป็นสิ่งที่สามารถจะก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านสังคมได้อย่างมั่นใจ
- 3) ความสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง คือ คุณลักษณะหรือสิ่งที่จะช่วยทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นได้เกิดเป็นความสำคัญในด้านการเมืองและการปกครอง หรือเป็นสิ่งที่จะสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านการเมืองการปกครองได้อย่างมั่นใจ
- 4) ความสำคัญในด้านสิ่งแวดล้อม คือ คุณลักษณะหรือสิ่งที่จะได้ช่วยทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เกิดเป็นความสำคัญในด้านสิ่งแวดล้อม หรือเป็นสิ่งที่สามารถจะก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านสิ่งแวดล้อม

ได้อย่างมั่นใจโดยที่สิ่งแวดล้อมนั้นย่อมที่จะช่วยทำให้มนุษย์ได้มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ได้อย่างปกติสุข หรือมีการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากว่าระบบนิเวศได้เกิดเป็นความสมดุลอย่างเป็นพลวัต

คณะกรรมการวิชาไทยศึกษา ศูนย์วิชาบูรณาการ หมวดวิชาศึกษาทั่วไป (2557, หน้า 178) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ในสังคมเกษตรกรรมครั้งที่ยังไม่มีวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เมื่อเกิดความจำเป็นหรือปัญหาขึ้น ชาวบ้านจะตั้งข้อสังเกต หาข้อสรุป คิดประดิษฐ์ เครื่องใช้ไม้สอย วิธีการ หรือพิธีกรรม ขึ้นมาเพื่อรองรับความจำเป็นหรือแก้ปัญหา เช่น การนำกากกล้วยตากแห้งมาห่อก้อนน้ำตาลโตนดที่ทำเพื่อเก็บไว้กินนาน ๆ ซึ่งช่วยให้น้ำตาลคงรูปเป็นก้อน ไม่ละลายหรือเสื่อมคุณภาพเร็ว การนำเอาส่วนต่าง ๆ ของพืชบางชนิดมาใช้เป็นยารักษาโรค การประกอบพิธีกรรมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการทำนา การร้องเล่นเพลงในงานเก็บเกี่ยว การตั้งศาลปู่ตา การสืบทอดแม่ น้ำ ฯลฯ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเครื่องใช้ไม้สอย วิธีการ และพิธีกรรมเหล่านั้นก็คือ เรื่องของเทคโนโลยี เรื่องของการแพทย์ และเรื่องของระเบียบวิธีการจัดการด้านแรงงาน และทรัพยากรที่ชาวบ้านสร้างสรรค์ขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ ก่อนที่จะมีนักวิชาการกำหนดการศึกษาเรื่องราวเหล่านี้ขึ้นเป็นศาสตร์ ไม่ว่าจะวัฒนธรรมพื้นบ้านในท้องถิ่นจะมีรายละเอียดเป็นอย่างไรก็ตาม การส่งทอดแบบแผนวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ย่อมจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการยอมรับแล้วว่า หากปฏิบัติเช่นนั้น ๆ แล้วจะส่งผลให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง สมตามความประสงค์ของผู้ประพฤติปฏิบัติ ดังนั้นจึงเท่ากับว่าการปฏิบัติได้รับการตรวจสอบโดยคนในท้องถิ่นแล้วว่าได้ผล นั่นคือมีการใช้ความคิดวินิจฉัยแล้วในระดับหนึ่ง ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการอยู่รอดและการอยู่อย่างสงบสุขของชาวบ้านในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล และความเป็นอยู่ของชุมชนโดยส่วนรวม บทบาทนี้มามาช้านาน ถ้าไม่เท่าอายุของชุมชนเอง ก็น่าจะนานกว่า เนื่องจากชุมชนบางแห่งอาจเป็นชุมชนใหม่ที่เกิดจากการที่คนจากชุมชนเก่าอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ แต่ยังคงสืบทอดวิธีการประเพณีปฏิบัติตามแนวทางและความเชื่อของชุมชนเดิม

ขวัญชฎิล พิศาลพงศ์ (2554, หน้า 2) ได้กล่าวไว้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบต่อไปได้หากถูกตัดขาดจากรากเหง้าในบริบททางกายภาพหรือระบบนิเวศและวัฒนธรรมองค์ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการทำมาหากิน ซึ่งเป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีการปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้วกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือกับธรรมชาติ โดยได้สั่งสมประสบการณ์ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย และเครื่องมือเครื่องใช้ การค้นคิดประดิษฐ์ผลงานด้านถักทอ เสื่อผ้า การปรุง และการถนอมอาหาร พื้นบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ การผลิตยารักษาโรครักษาไข้เจ็บจากพืชสมุนไพรจนเป็นที่ยอมรับสืบทอดกันมาอย่างแพร่หลายและกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยในที่สุด

สุรางค์ เจริญทรัพย์ และคณะ (2553, หน้า 4 - 8) ได้กล่าวไว้ว่าความสำคัญของการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนของตนเองนั้นเพื่อรวบรวม ค้นคืน และเข้าใจภูมิปัญญาไทยที่ถูกกลืนหายไปเป็นเวลานาน เชื่อมโยงภูมิปัญญาสั่งสมกับภูมิปัญญาใหม่ ศึกษาการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคน ในปัจจุบัน และพัฒนาชนบทที่ยอมรับฐานที่สืบทอดต่อกันมา ซึ่งจากการศึกษาภูมิปัญญานั้น ชาวบ้าน จะภาคภูมิใจในตนเองจากการสืบเสาะ ทบทวนแนวคิดองค์ความรู้ที่มีอยู่ในบ้านเราที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน ส่วนชุมชนจะเข้าใจสถานภาพภูมิปัญญา เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน รวมทั้งความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน ให้เท่าทันและสามารถตั้งรับกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงเพื่อความดำรงอยู่ของชุมชน อีกทั้งยังเป็นการรักษาทรัพยากรป่าไม้ในบ้านเราไว้เท่ากับเป็นการรักษาสมบัติไว้ให้ลูกหลาน ยามเมื่อลูกหลานต้องกลับมาหาถิ่นที่บ้าน ก็ยังคงสภาพความอุดมสมบูรณ์หาอยู่หากินได้เช่นเดิม นอกจากนี้ประเทศไทยจะได้ฐานองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดทิศทางวางแผนพัฒนาประเทศชาติ ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่อไป

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการทำมาหากิน ซึ่งเป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีการปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ผู้อื่นและสังคม ซึ่งความสำคัญของการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนของตนเองนั้นเพื่อรวบรวม ค้นคืน และเข้าใจภูมิปัญญาไทยที่ถูกกลืนหายไปเป็นเวลานาน เชื่อมโยงภูมิปัญญาสั่งสมกับภูมิปัญญาใหม่ ศึกษาการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในปัจจุบัน และพัฒนาชนบทที่ยอมรับฐานที่สืบทอดต่อกันมา และมีความสำคัญต่อด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมืองการปกครอง และประเทศชาติ

ลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น

กรมส่งเสริมการเกษตร (2559, หน้า 4) ได้กล่าวไว้ว่าลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นความรู้แบบองค์รวมที่เกิดจากการเชื่อมโยงความรู้หรือกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เป็นวิถีความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ มีลักษณะเป็นพลวัต (dynamics) คือ เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัยและมีพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง

กรมส่งเสริมการเกษตร (2559, หน้า 5 - 7) ได้จัดแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็นหลายลักษณะ เช่น การจัดแบ่งลักษณะที่ 1 คือ ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ มโนทัศน์ การตระหนักรู้ วิธีคิด ความเชื่อปรัชญาในการดำเนินชีวิตของผู้คน ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เทคโนโลยีการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ การเกษตร ศิลปะ

หัตถกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ฯลฯ การจัดแบ่งลักษณะที่ 2 คือ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดหรือชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย อาหารไทยมีองค์ประกอบหลักเป็นผักพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่มีสรรพคุณเสริมหรือต้านฤทธิ์กัน มีความเหมาะสมกลมกลืนทั้งในด้านคุณประโยชน์และฤดูกาลบริโภค ยารักษาโรคเป็นสมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้ทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยและดูแลสุขภาพ เครื่องนุ่งห่มมีการเลือกใช้วัสดุพื้นบ้านและวิธีการนุ่งห่มที่เหมาะสมกับสภาพอากาศโดยมีลายผ้าและวิธีการถักทอที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น ที่อยู่อาศัยมีรูปแบบและโครงสร้างที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ประโยชน์ใช้สอย และชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละภูมิภาค ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการทำมาหากิน เช่น การกำจัดศัตรูพืชแบบพื้นบ้าน การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ การจักสาน หัตถกรรม การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ หรือภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และตำนานต่าง ๆ ประเพณีและพิธีกรรม เช่น บุญบั้งไฟ การบวชป่า การผูกเสี่ยว ทำขวัญ ตำนาน ความเชื่อ เช่น บั้งไฟพญานาค การละเล่นพื้นบ้าน เช่น เต็นท์กำรำเคียว ฯลฯ การจัดแบ่งลักษณะที่ 3 คือ ภูมิปัญญาของตัวบุคคล (individual wisdom) เป็นความรู้ความสามารถ ความคิด วิธีการของบุคคล ภูมิปัญญาของชุมชน (local wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่สั่งสม สืบสานอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือในชุมชน ไม่มีตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นเจ้าของ อาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็นภูมิปัญญานิรนาม ภูมิปัญญาในภาพรวมของประเทศ (national wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่บ่งบอกองค์ความรู้ หรือความสามารถของคนในภาพรวมของประเทศ

พัฒนา สุขประเสริฐ (2558, หน้า 40) ได้กล่าวไว้ว่าประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือการจำแนกภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็นหมวดหมู่ตามคุณลักษณะที่ได้ให้ความสนใจเพื่อให้ง่ายต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจทั้งในภาพปรากฏโดยรวมและในรายละเอียด ซึ่งจำแนกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นตามคุณลักษณะที่ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนเป็น 5 หมวดหมู่ ได้แก่ 1) สารระเหิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือรายละเอียดที่บ่งบอกถึงประเด็นสำคัญหรือใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นคุณลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรจะต้องได้ให้ความสำคัญในลำดับแรก โดยมักจะเป็นคุณลักษณะที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ศิลปะประเพณีและวัฒนธรรม วิธีการดำรงชีวิตและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ รูปแบบลักษณะในการประกอบอาชีพ รวมถึงระบบการศึกษา สังคมมิติ 2) สารระเหิดเกี่ยวกับศิลปะ ประเพณี และวัฒนธรรม คือ ใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บ่งบอกรายละเอียดเกี่ยวกับศิลปะ ประเพณี และวัฒนธรรม เพื่อช่วยจรรโลงใจและช่วยส่งเสริมให้การประกอบอาชีพและการใช้ชีวิตประจำวันมีความสมบูรณ์ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีก 3) สารระเหิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บ่งบอกรายละเอียดเกี่ยวกับระบบคิด

และลักษณะในการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างชัดเจนเพื่อการที่จะได้นำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ 4) สาระเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ คือ ใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บ่งยอรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะในการใช้เหตุผลและการคิดในเรื่องที่เกี่ยวกับการตัดสินใจในการประกอบอาชีพของสมาชิกในชุมชนให้ได้มีความสอดคล้องกับความรู้ความสามารถและความชำนาญ รวมถึงบริบทและสภาพการณ์ที่เกี่ยวข้อง 5) สาระเกี่ยวกับระบบการศึกษา สังคมมิติ คือ ใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการบ่งบอกถึงรายละเอียดตามคุณลักษณะที่ปรากฏภายใต้หมวดหมู่ของระบบการศึกษาของชาติหรือตามที่นักวิชาการหรือสมาชิกในสังคมได้ให้การยอมรับอย่างแพร่หลาย ช่วยทำให้ง่ายต่อการเชื่อมต่อและการหลอมรวมกับองค์ความรู้ในศาสตร์สาขาอื่นที่มีความเกี่ยวข้อง

ขวัญชฎิล พิศาลพงศ์ (2554, หน้า 11) ได้อธิบายไว้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบความรู้ที่มีลักษณะของวิถีคิด โลกทัศน์ ทักษะคติ ระบบคุณค่า ท่าทีของชาวบ้านที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น จึงมีกระบวนการแตกต่างจากระบบความรู้ประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและองค์ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทัน จะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี มีพัฒนาการอย่างมั่นคงและยั่งยืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานะองค์ความรู้เป็นเนื้อหาความรู้หรือองค์ความรู้ชุดต่าง ๆ ของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วยลักษณะเด่น ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยสัมพันธ์กับบริบททางกายภาพและระบบนิเวศของท้องถิ่น 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิต 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยมีลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเป็นระบบความรู้ประเภทหนึ่งที่มีเอกลักษณ์/อัตลักษณ์ของตนเอง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ซ่อนเร้นอยู่กับผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเป็นประสบการณ์แห่งการเรียนรู้ร่วมกัน มีการจัดการและเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย 6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนและได้รับอิทธิพลจากภายนอกท้องถิ่น

สุรางค์ เจริญศิริ และคณะ (2553, หน้า 3 - 5) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเป็นทั้งความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ หรือคนกับสิ่งแวดล้อมเหนือธรรมชาติ 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตคน 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานการสำคัญในการมองชีวิต เป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ 6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง 7) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลง

เพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาทางสังคม ซึ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ภูมิปัญญา
ด้านการดำรงชีพ โภชนาการ ภูมิปัญญาด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านพิธีกรรมประเพณี
ภูมิปัญญาด้านคติ ความเชื่อ หลักปฏิบัติและข้อห้าม ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพพื้นบ้าน ภูมิปัญญา
ด้านการบริหารจัดการป่าไม้

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเป็นความรู้ที่มีลักษณะของวิถีคิด
โลกทัศน์ ทศนคติ ความเชื่อ พฤติกรรมของชาวบ้านที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ
ซึ่งมีลักษณะเฉพาะหรือเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น และมีลักษณะเป็นพลวัต ภูมิปัญญาท้องถิ่น
อาจมีลักษณะที่เป็นรูปธรรม หรือนามธรรมที่เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัยและมีพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา

การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ศศิปลา ทิพย์ประภา (2561, หน้า 67) ได้อธิบายว่ากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยในอดีต
มีดังนี้

1. การถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร มีการจารึก จารึกบนแผ่นศิลา เปลือกไม้หรือภาชนะดินเผา
แต่มีความยากในการจารึก ดังนั้นด้วยภูมิปัญญาของบรรพชนไทยจึงนำเอาส่วนประกอบของต้นไม้มาทำ
เป็นกระดาษเพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ซึ่งมีข้อดี คือนำหนักเบา บันทึกเรื่องราวได้มาก และเคลื่อนย้าย
สะดวก ต่อมาจึงได้จารลงบนในลาน และเขียนลงในสมุดข่อย บรรพชนไทยได้นำต้นข่อยมาทำเป็น
แผ่นกระดาษ มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม ผืนผ้าแล้วนำมาต่อเป็นแผ่นยาว แล้วพับทบกลับไปกลับมาเป็นเล่ม
สมุดปกหนา ๆ มีความยาวและจำนวนหน้าตามความต้องการ เวลาเปิดต้องเปิดจากด้านล่างขึ้นไปด้านบน
มี 2 สี คือ สีขาว และสีดำ เรียกว่า สมุดขาว และ สมุดดำ ส่วนใหญ่มีไว้สำหรับบันทึกหลักธรรมคำสอน
ในพระพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์ไบเบิล พระมาลัยคำฉันท์เขียนด้วยตัวอักษรสีดำ ตัวอักษรขอม

ต่อมาจึงใช้บันทึกข้อมูลความรู้เกี่ยวกับวิทยาการด้านต่าง ๆ ซึ่งบรรพบุรุษไทยสร้างสรรค์ไว้เป็น
มรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เช่น ภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้าน บริเวณพื้นที่ประเทศไทยพบจารึก
ที่บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับตำรับตำราตามประสาทหินที่เป็นโรคยาศาลาหรือสถานพยาบาลของสังคม
ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นความเจริญของอาณาจักรขอมที่แผ่อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรม
มาครอบคลุมดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย หลังจากนั้น
ยังไม่พบหลักฐานการจารึกตำรายาเพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชนที่วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
โดยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ฯ ตามคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเชื่อว่าแค่เดิม
มีมากกว่า 100 แผ่น ปัจจุบันเหลือติดประดับผนังระเบียงพระวิหารอยู่เพียง 50 แผ่นเท่านั้น

2. การบอกเล่า บรรยายด้วยวาจา เป็นวิธีการที่ผู้ถ่ายทอดเป็นฝ่ายบอกเล่า อธิบาย แนะนำหรือถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สั่งสมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอด โดยผู้ถ่ายทอดจะให้ความรู้ของตนวิธีนี้ผู้ถ่ายทอดจะมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นครู หรือที่เรียกว่าปราชญ์ชาวบ้าน ส่วนผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจะเป็นผู้รับฟัง บันทึกและจดจำ และลงมือปฏิบัติ

3. การสาธิตเป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดลงมือปฏิบัติด้วยตนเองพร้อมกับการบอกเล่าอย่างเป็นขั้นตอนตามที่ได้คิดค้นและได้รับประสบการณ์มา ส่วนผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจะเป็นผู้ฟังการบรรยายพร้อมทั้งลงมือปฏิบัติด้วยตนเองตามขั้นตอนพร้อม ๆ กับผู้ถ่ายทอด ขั้นตอนสุดท้ายจะได้ชิ้นงานที่สมบูรณ์ นับว่าผู้ลงมือปฏิบัติเป็นผู้ได้รับประสบการณ์ตรง ทำให้เข้าใจวิธีการ ขั้นตอนและปฏิบัติได้ กล่าวได้ว่าการสาธิตเป็นการสาธิตวิธีการและการสาธิตประกอบการบรรยาย

4. การลงมือปฏิบัติเป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้ได้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงตามคำแนะนำหรือบรรยายของผู้ถ่ายทอดความรู้ พร้อมตรวจสอบและแก้ไขตามขั้นตอน นับว่าผู้ลงมือปฏิบัติเป็นผู้ได้รับประสบการณ์ตรงเช่นเดียวกับการสาธิตและได้ชิ้นงานตามที่ต้องการด้วยวิธีการนี้ ผู้ได้รับการถ่ายทอดจะได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน วิธีการถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง เป็นวิธีที่ผู้ถ่ายทอดความรู้จัดเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยสื่อประเภทต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ผู้รับการถ่ายทอดที่สามารถศึกษาเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด สื่อประเภทนี้ ได้แก่ บทเรียนอิเล็กทรอนิกส์ ศูนย์การเรียนรู้ คอมพิวเตอร์ช่วยสอน กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยสู่สากลด้วยนวัตกรรม เช่น 1) วิธีการถ่ายทอดโดยจัดในรูปแบบของแหล่งเรียนรู้เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน โดยจัดเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกที่ ทุกเวลา ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดสามารถศึกษาได้ด้วยหนังสือ ตำรา และสื่อมัลติมีเดีย วิดีทัศน์ในรูปแบบของวีซีดี/ดีวีดี หรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์ต่าง ๆ 2) วิธีการถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้าน การละเล่น การเล่านิทาน การทนายปริศนาเป็นวิธีใช้การแสดงที่สอดแทรกในเนื้อหา คำร้องของการแสดงต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านและเยาวชนนิยมชมชอบในการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ลิเก โนรา หนังตะลุง หมอลำซิ่ง โดยที่ผู้ได้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้ วิธีนี้ส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาให้กับเยาวชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาไทยและการสืบสานภูมิปัญญาไทย 3) วิธีการถ่ายทอดในรูปแบบของการบันเทิง มักกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ธรรมเนียมประเพณี คติคำสอน อาชีพ จารีตประเพณี 4) วิธีการถ่ายทอดผ่านทางสื่อมวลชน เช่น

วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ และ 5) วิธีการถ่ายทอดผ่านสถานศึกษาในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่การศึกษาระดับก่อนเรียนจนถึงระดับอุดมศึกษาที่จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

หทัยรัตน์ บุณโยปชัยภูมิ (2561, หน้า 51) ได้กล่าวว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่เด็กและผู้ใหญ่จะมีวิธีการดึงดูดความสนใจแตกต่างกัน กล่าวคือ 1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่เด็ก ตามธรรมชาติการเรียนรู้ของเด็กจะมีความสนใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งในช่วงเวลาสั้นและต้องเป็นสิ่งที่ต้องใกล้ชิดตัวเด็กด้วย ดังนั้นกิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำตามตัวอย่าง การสาธิต การเล่นปริศนาคำทาย วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่พึงปรารถนาและส่งเสริมจริยธรรมให้ตระหนักถึงสิ่งที่ควรและไม่ควรทำให้แก่เด็ก 2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ผู้ใหญ่ ซึ่งผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว วิธีการถ่ายทอดจะมีความซับซ้อนและต้องอาศัยการศึกษาค้นคว้าและต้องลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น การบอกเล่าโดยตรง การบอกเล่าผ่านพิธีกรรม การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีบริบททางวัฒนธรรมร่วมหรือคล้ายคลึงกันและที่แตกต่างกัน การลงมือกระทำจริงในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง และการถ่ายทอดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิธีการสำคัญที่จะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคงอยู่ต่อไป ผ่านการใช้วิธีต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การบอกเล่าหรือบรรยาย การสาธิต การถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้ การถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ การบันทึกองค์ความรู้ในรูปแบบของหนังสือ การถ่ายทอดแบบครูพักลักจำ ทั้งนี้ความสำเร็จในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องคำนึงถึงวัยของผู้รับการถ่ายทอดด้วยเพราะวัยเด็กและวัยผู้ใหญ่มีความสนใจและความต้องการแตกต่างกัน ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่เด็กจะต้องง่ายไม่ซับซ้อน มีความสนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน ส่วนผู้ใหญ่ นั้น วิธีการถ่ายทอดจะมีความซับซ้อน ต้องอาศัยการศึกษาค้นคว้าและการปฏิบัติจริง เช่น การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การศึกษาค้นคว้าจากตำราหรือคัมภีร์โบราณ

ระพีพรรณ จันทรส (2560, หน้า 25) ได้กล่าวเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตว่าอาจแบ่งได้ 2 รูปแบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับแบบเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งในอดีตส่วนใหญ่ได้จารึกหรือเขียนไว้ในใบลานหรือสมุดข่อย ที่ชาวบ้านภาคใต้เรียกว่า บุตดำ บุตขาว ส่วนในปัจจุบันมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านสื่อมวลชนทุกสาขา เช่น หนังสือ สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และอื่น ๆ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ การส่งทอดความรู้ ความเข้าใจจากบุคคลหนึ่งซึ่งมีแบบลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีองค์ประกอบ

ในการถ่ายทอด ดังนี้ 1) องค์คติ ได้แก่ ความเชื่อ ความคิดความเข้าใจ อุดมการณ์ต่าง ๆ 2) องค์พิธีกรรม ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งแสดงออกมาในรูปพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีการตั้งศพ การแต่งกาย และ 3) องค์วัตถุ ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ที่มีรูปร่างสามารถจับต้องได้ เช่น ผลผลิตทางศิลปกรรม งานฝีมือและองค์วัตถุที่ไม่มีรูปร่างแต่เป็นเครื่องแสดงสัญลักษณ์ ความหมายต่าง ๆ เช่น ภาษา

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีหลายลักษณะ อาจแบ่งตามรูปแบบใหญ่ ๆ เช่น แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรืออาจแบ่งตามลักษณะย่อยได้หลายประการ เช่น การถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร หรือการบอกเล่า บรรยายด้วยวาจา หรืออาจมาจากการสาธิตซึ่งเป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดลงมือปฏิบัติได้ด้วยตนเอง หรือการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจมาจากการลงมือปฏิบัติซึ่งเป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้ได้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงตามคำแนะนำหรือบรรยายของผู้ถ่ายทอดความรู้ โดยองค์ประกอบในการถ่ายทอด เช่น องค์คติ องค์พิธีกรรม และองค์วัตถุ ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่เด็กและผู้ใหญ่นั้นมีความแตกต่างกันตามการเรียนรู้และความสนใจ

ตอนที่ 4 หลักสูตรสถานศึกษา

ความหมายของหลักสูตรสถานศึกษา

ทัศนีย์ เศรษฐพงษ์ (2561, หน้า 126) ได้กล่าวถึงหลักสูตรสถานศึกษาไว้ว่า เป็นแผนหรือแนวทางหรือข้อกำหนดของการจัดการศึกษาที่จะพัฒนาให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถ โดยส่งเสริมให้แต่ละบุคคลพัฒนาไปสู่ศักยภาพสูงสุดของตน รวมถึงลำดับขั้นของมวลประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้สะสมซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนนำความรู้ไปสู่การเรียนรู้สะสม ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติได้ประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ด้วยตนเอง รู้จักตนเอง มีชีวิตอยู่ในโรงเรียน ชุมชน สังคม และโลกอย่างมีความสุข

สายหยุด ภูบุญ (2556, หน้า 37) ได้กล่าวไว้ว่าหลักสูตรสถานศึกษา หมายถึง แผนหรือแนวทางในการจัดประมวลความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจัดทำโดยบุคคลหรือคณะบุคคลในระดับโรงเรียน โดยนำกรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นจากหลักสูตรระดับท้องถิ่นและมาตรฐานการเรียนรู้จากหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานมาเป็นแนวทางในการจัดทำหลักสูตร เพื่อใช้ในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถและทักษะตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และส่งเสริมให้รู้จักตนเอง มีชีวิตอยู่ในโรงเรียน ชุมชน สังคม และสังคมโลกอย่างมีความสุข

ราชบัณฑิตยสถาน (2555, หน้า 478) ได้กล่าวว่า หลักสูตรสถานศึกษา (school curriculum) แผนการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน หลักสูตรแกนกลาง และมาตรฐานการศึกษาของชาติ โดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกันตามบริบทของสถานศึกษา การจัดทำหลักสูตรเน้นการมีส่วนร่วมของบุคลากรภายในสถานศึกษา คณะกรรมการสถานศึกษาและชุมชนมีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนเป็นเป้าหมายของคุณภาพการศึกษา การออกแบบเป็นแนวทางการจัดกระบวนการเรียนการสอนและกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ครอบคลุมภาระงานการจัดการศึกษาทุกด้าน เป็นมวลประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนตามศักยภาพของแต่ละบุคคล

จันทร์ คุปตะวาทีน (2552, หน้า 2) ได้กล่าวไว้ว่าหลักสูตรสถานศึกษาเป็นแผนหรือแนวทางในการจัดประมวลความรู้และประสบการณ์ซึ่งจัดโดยบุคคลหรือคณะบุคคลในระดับสถานศึกษา เพื่อใช้ในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ รู้จักตนเอง มีชีวิตอยู่ในโรงเรียน ชุมชนและโลกอย่างมีความสุข

ขวลิต ชูกำแพง (2551, หน้า 194) ได้อธิบายว่าหลักสูตรสถานศึกษา หมายถึง เอกสารที่เป็นตัวกำหนดวิธีการหรือแนวทางการจัดการศึกษาในโรงเรียน หลักสูตรสถานศึกษาที่มีคุณภาพจะต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของบุคลากรทุกคนในสถานศึกษา รวมทั้งบุคลากรที่เกี่ยวข้องนอกสถานศึกษาเพื่อระดมความคิด ประสบการณ์ มาใช้ในการกำหนดหลักสูตร พัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ตามมาตรฐานที่กำหนด และตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งเปลี่ยนไปตามธรรมชาติของการศึกษา

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า หลักสูตรสถานศึกษา หมายถึง แผนการจัดการศึกษา แนวทางในการจัดประมวลความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ หรือข้อกำหนดของการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน หลักสูตรแกนกลาง และมาตรฐานการศึกษาของชาติ โดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกันตามบริบทของสถานศึกษา ซึ่งหลักสูตรสถานศึกษาที่มีคุณภาพจะต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของบุคลากรทุกคนในสถานศึกษา รวมทั้งบุคลากรที่เกี่ยวข้องนอกสถานศึกษาเพื่อระดมความคิด ประสบการณ์ มาใช้ในการกำหนดหลักสูตร เพื่อใช้ในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความสามารถและทักษะตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และส่งเสริมให้รู้จักตนเอง รวมถึงการมีชีวิตอยู่ในโรงเรียน ชุมชน และสังคม

ความสำคัญของหลักสูตรสถานศึกษา

สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2553, หน้า 1) ได้อธิบายไว้ว่าหลักสูตรสถานศึกษา จะช่วยให้การจัดการเรียนรู้เป็นไปตามแผนหรือแนวทางที่ได้กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดหลักสูตร และจะมีประโยชน์ยิ่งต้องเกิดจากการที่ครู ผู้เรียน ชุมชน ร่วมกันจัดทำขึ้นเพื่อให้ตรงกับความต้องการของผู้เรียน และสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาของชุมชน อำเภอ จังหวัด ดังนั้นการจัดทำหลักสูตร

สถานศึกษาจึงมีความสำคัญในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้ของผู้เรียนรู้ หลักสูตรสถานศึกษา มีความสำคัญ ดังนี้ 1) เป็นข้อกำหนดที่ทุกคนในสถานศึกษาต้องปฏิบัติเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพ ตามมาตรฐานที่กำหนด และพัฒนาให้สอดคล้องกับความถนัด ความสนใจ ความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษา และเป็นไปตามสภาพปัญหาของชุมชนและสังคม 2) เป็นเอกสารที่บุคคลภายนอก หรือหน่วยงานต่าง ๆ ใช้ประโยชน์ในกรณีที่ต้องการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของสถานศึกษา และ 3) เป็นเอกสารที่ใช้ประกอบการประเมินคุณภาพภายนอก เพื่อประเมินให้สอดคล้องกับสภาพจริง ในการปฏิบัติงานของสถานศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการ (2553, หน้า 42) ได้กล่าวถึงเรื่องการบริหารจัดการหลักสูตร ที่มีประสิทธิภาพสถานศึกษาต้องมีการเตรียมวางแผนเพื่อใช้หลักสูตรใหม่ ผู้บริหารสถานศึกษา และคณะกรรมการสถานศึกษาจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจหลักสูตรใหม่ และเตรียมความพร้อม ในการใช้หลักสูตร พิจารณาถึงงบประมาณและอาคารสถานที่ว่าเพียงพอหรือไม่ การเตรียมบุคลากร เกี่ยวกับการใช้หลักสูตรจำดำเนินการโดยวิธีใด การวางแผนงานเพื่อใช้หลักสูตรอย่างละเอียดรอบคอบ และมีขั้นตอนจะทำให้การใช้หลักสูตรประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย โรงเรียนควรมีการส่งเสริม และสนับสนุนการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติอย่างเหมาะสม เนื่องจากสถานศึกษาแต่ละแห่งมีบริบท ต่างกัน ความพร้อมต่างกัน อีกทั้งมีความแตกต่างกันในด้านงบประมาณ ทรัพยากร สถานที่ และบุคลากร รวมทั้งผู้เรียนในสถานศึกษาแต่ละสถานศึกษาก็มาจากพื้นเพครอบครัว ฐานะทางเศรษฐกิจ สังคมที่ต่างกัน มีความรู้ความสามารถตลอดจนความต้องการที่แตกต่างกัน ดังนั้นการวางแผน ในการบริหารจัดการหลักสูตรจึงควรพิจารณาให้สอดคล้องสัมพันธ์กับปัจจัยต่าง ๆ นอกจากนี้สถานศึกษา จะต้องมีการติดตาม ดูแลคุณภาพการจัดทำหลักสูตร และการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบต่อเนื่อง และครบวงจร และนำผลจากการติดตาม กำกับดูแลคุณภาพนั้นมาพิจารณาปรับปรุงหลักสูตร และการจัดการเรียนรู้ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

จันทร์ คุปตะวาทีน (2552, หน้า 2) ได้กล่าวไว้ว่าหลักสูตรสถานศึกษาที่มีคุณภาพโดยต้องเป็น หลักสูตรที่พัฒนามาจากข้อมูลสารสนเทศด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษาและชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีการระดมทรัพยากรทั้งของสถานศึกษาและชุมชนนำมาใช้อย่างคุ้มค่า เต็มตามศักยภาพ บทบาทของหลักสูตรสถานศึกษา มีหลายประการ คือ 1) เป็นข้อกำหนดที่ทุกคน ในสถานศึกษาต้องปฏิบัติตามเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนดและพัฒนา โดยให้มีความสอดคล้องกับความถนัด ความสนใจ และความต้องการของผู้เรียน สอดคล้องกับสภาพ รวมถึงความต้องการของสถานศึกษาและท้องถิ่น 2) เป็นเอกสารที่บุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ

มีไว้ใช้ประโยชน์ในกรณีที่ต้องการศึกษาการจัดการศึกษา และ 3) เป็นเอกสารที่ใช้ประกอบการประเมินคุณภาพภายนอก เพื่อประเมินให้สอดคล้องกับสภาพการปฏิบัติของสถานศึกษา

ขวลิต ชูกำแพง (2551, หน้า 193) ได้อธิบายไว้ว่าเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า ในการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคน คุ่มครองสิทธิ สร้างความเสมอภาค ให้โอกาสทุกคนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงไม่น้อยกว่า 12 ปี และให้โอกาสแก่ทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วมจัดการศึกษา พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 นับเป็นกฎหมายแม่บทในการจัดการศึกษาของประเทศที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 โดยมีสาระสำคัญ คือ มุ่งเน้นให้มีการปฏิรูประบบบริหารและจัดการทางการศึกษาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยให้มีเอกภาพเชิงนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองท้องถิ่น รวมทั้งส่งเสริมให้เอกชนร่วมจัดการศึกษา และให้มีความอิสระในการบริหารจัดการภายใต้การกำกับดูแลจากรัฐ ในด้านหลักสูตรจัดให้มีคณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อความเป็นไท ความเป็นพลเมืองดี ของชาติ และสังคมภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ ตลอดจนด้านกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ โดยถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ และให้เป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นจึงทำให้สถานศึกษาต้องจัดทำสาระหลักสูตร และต้องบริหารจัดการหลักสูตรในสถานศึกษาด้วยตนเอง

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า หลักสูตรสถานศึกษามีความสำคัญเนื่องจากเป็นข้อกำหนดที่ทุกคนในสถานศึกษาต้องปฏิบัติเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด เป็นเอกสารที่บุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ ใช้ประโยชน์ในกรณีที่ต้องการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของสถานศึกษา และเป็นเอกสารที่ใช้ประกอบการประเมินคุณภาพภายนอก เพื่อประเมินให้สอดคล้องกับสภาพจริงในการปฏิบัติงานของสถานศึกษาเนื่องจากช่วยให้การจัดการเรียนรู้เป็นไปตามแผนหรือแนวทางที่ได้กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดหลักสูตร การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาจึงมีความสำคัญในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้ของผู้เรียน

องค์ประกอบของหลักสูตรสถานศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2561, หน้า 4) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษาไว้ดังนี้ 1) ส่วนนำ ข้อมูลในส่วนนี้ช่วยให้ครูผู้สอน และผู้เกี่ยวข้อง ทราบถึงเป้าหมายโดยรวมของสถานศึกษาในการพัฒนาผู้เรียน ประกอบด้วยส่วนสำคัญ คือ ความนำ วิสัยทัศน์ สมรรถนะสำคัญ

ของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ 2) โครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษา เป็นส่วนที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกำหนดรายวิชาที่จัดสอนในแต่ละปี/ภาคเรียน ประกอบด้วยรายวิชาพื้นฐาน รายวิชาเพิ่มเติม กิจกรรมพัฒนาผู้เรียนพร้อมทั้งจำนวนเวลาเรียน หรือหน่วยกิตของรายวิชาเหล่านั้น (โครงสร้างเวลาเรียน และโครงสร้างหลักสูตรชั้นปี) 3) คำอธิบายรายวิชา ส่วนนี้เป็นรายละเอียดที่ช่วยให้ทราบว่าผู้เรียนจะเรียนรู้อะไรจากรายวิชานั้น ๆ ในคำอธิบายรายวิชาจะประกอบด้วยรหัสวิชา ชื่อรายวิชา ประเภทรายวิชา (พื้นฐาน/เพิ่มเติม) กลุ่มสาระการเรียนรู้ ระดับชั้นที่สอน พร้อมทั้งคำอธิบายให้ทราบว่าเมื่อเรียนรายวิชาแล้วนั้นผู้เรียนจะมีความรู้ ทักษะ คุณลักษณะหรือเจตคติอะไร ซึ่งอาจจะบ่งชี้ให้ทราบถึงกระบวนการเรียนรู้ หรือประสบการณ์สำคัญที่ผู้เรียนจะได้รับด้วยก็ได้ และ 4) เกณฑ์การจบการศึกษา เป็นส่วนที่สถานศึกษากำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จบการศึกษาในแต่ละระดับ โดยพัฒนาเกณฑ์ดังกล่าวให้สอดคล้องสัมพันธ์กับเกณฑ์การจบหลักสูตรตามหลักสูตรแกนกลางและสถานศึกษาจะต้องจัดทำระเบียบว่าด้วยการวัดประเมินผลการเรียนเพื่อใช้ควบคู่กับหลักสูตรสถานศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการ (2553, หน้า 46) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญของหลักสูตรสถานศึกษาไว้ดังนี้ เอกสารหลักสูตรสถานศึกษาเป็นเอกสารสำคัญที่ครูจะใช้สำหรับการจัดทำหน่วยการเรียนรู้ จัดการเรียนการสอน และประเมินผลเพื่อพัฒนาผู้เรียน ดังนั้นเอกสารหลักสูตรสถานศึกษาควรมีข้อมูลที่ชัดเจนในการนำไปสู่การปฏิบัติ องค์ประกอบที่สำคัญของหลักสูตรสถานศึกษา ได้แก่

1. ส่วนนำ ข้อมูลในส่วนนี้จะช่วยให้ครูผู้สอนทราบถึงเป้าหมายโดยรวมของสถานศึกษา เพื่อพัฒนาผู้เรียน เช่น วิสัยทัศน์ สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตรแกนกลาง
2. โครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษา เป็นส่วนที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกำหนดรายวิชาที่จัดสอนในแต่ละปี/ภาคเรียน ซึ่งประกอบด้วยรายวิชาพื้นฐาน รายวิชาเพิ่มเติม กิจกรรมพัฒนาผู้เรียนพร้อมทั้งจำนวนเวลาเรียน หรือหน่วยกิตของรายวิชาเหล่านั้น
3. คำอธิบายรายวิชา ส่วนนี้เป็นรายละเอียดที่ช่วยให้ทราบว่าผู้เรียนจะเรียนรู้อะไรจากรายวิชานั้น ๆ ในคำอธิบายรายวิชาจะประกอบด้วยรหัสวิชา ชื่อรายวิชา ประเภทรายวิชา (พื้นฐาน/เพิ่มเติม) กลุ่มสาระการเรียนรู้ ระดับชั้นที่สอน พร้อมทั้งคำอธิบายให้ทราบว่าเมื่อเรียนรายวิชานั้นแล้วผู้เรียนจะมีความรู้ ทักษะ คุณลักษณะหรือเจตคติอะไร ซึ่งอาจจะบ่งชี้ให้ทราบถึงกระบวนการเรียนรู้ หรือประสบการณ์สำคัญที่ผู้เรียนจะได้รับไปด้วยกัน
4. กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เป็นส่วนหนึ่งที่สถานศึกษากำหนดให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองตามศักยภาพ ประกอบด้วยกิจกรรม 3 ลักษณะ ได้แก่ กิจกรรมแนะแนว กิจกรรมนักเรียน และกิจกรรมเพื่อสังคม และสาธารณประโยชน์ โดยระบุแนวทางการจัด เวลา และแนวทางการประเมินกิจกรรม

5. เกณฑ์การจบการศึกษา เป็นส่วนที่สถานศึกษากำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะจบการศึกษาในแต่ละระดับ โดยพัฒนาเกณฑ์ดังกล่าวให้สอดคล้องสัมพันธ์กับเกณฑ์การจบหลักสูตรตามหลักสูตรแกนกลาง

สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2553, หน้า 3) ได้อธิบายไว้ว่าหลักสูตรสถานศึกษาเป็นการกำหนดกรอบการจัดการศึกษาเพื่อให้เป็นทิศทางในการพัฒนาผู้เรียนและชุมชน สังคม ดังนั้นหลักสูตรสถานศึกษาประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น

1) บริบทพื้นฐาน จากการศึกษาหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เอกสารประกอบหลักสูตร และข้อมูลความต้องการพัฒนาของจังหวัด อำเภอ ชุมชน จึงนำผลการศึกษามาใช้กำหนดเป็นทิศทางในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาของสถานศึกษา

2) ประชาชน ให้ใช้ปรัชญาคิดเป็นตามที่กำหนด มีแนวคิดที่ว่าคนเราสามารถพัฒนาการคิด การตัดสินใจให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นได้ด้วยการฝึกทักษะ การใช้ข้อมูลที่หลากหลายทั้งด้านตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมรวมถึงวิชาการมาวิเคราะห์ เชื่อมโยง สัมพันธ์ สร้างสรรค์ เป็นแนวทางวิธีการสำหรับตนเองแล้วประเมินตีค่า ตัดสินใจเพื่อตนเอง ชุมชน สังคม ซึ่งเป็นลักษณะของการคิดเป็น

3) วิสัยทัศน์ คือ ความมุ่งหวังที่จะให้การจัดการศึกษาของแต่ละสถานศึกษาเป็นไปตามสภาพปัญหาและความต้องการ ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการจัดการศึกษาเพื่อบรรลุเป้าหมายในการพัฒนา การมีวิสัยทัศน์จะช่วยทำให้การจัดการศึกษาของสถานศึกษากับชุมชนไปสู่เป้าหมายการจัดการศึกษาที่ต้องการ การเขียนวิสัยทัศน์ดำเนินการ ดังนี้ (1) ผู้บริหารต้องเริ่มต้นในการเขียนวิสัยทัศน์โดยการสร้างบรรยากาศเปิดเผยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมสนับสนุนวิสัยทัศน์ (2) วิสัยทัศน์ต้องสอดคล้องกับปรัชญา คิดเป็นและมีความเป็นไปได้ต่อการจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

4) พันธกิจ คือคำตอบของการดำเนินงานเข้าสู่วิสัยทัศน์ของสถานศึกษาซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ ด้านผู้เรียน ด้านการจัดการเรียนรู้ ด้านภาคีเครือข่าย ด้านการเรียนรู้พัฒนาตนเองของสถานศึกษา

5) หลักการ จุดมุ่งหมายของหลักสูตรให้สถานศึกษาให้สถานศึกษานำหลักการและจุดหมายของหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มาบรรจุเป็นหลักการและจุดหมายของหลักสูตรสถานศึกษา

6) กลุ่มเป้าหมาย ให้สถานศึกษาระบุกลุ่มเป้าหมาย เพื่อจะได้นำข้อมูลกลุ่มเป้าหมายมาพิจารณาในการกำหนดหลักสูตรสถานศึกษาอีกด้วย เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มผู้นำท้องถิ่น และกลุ่มทำงานในสถานประกอบการ

7) กรอบโครงสร้าง ได้แก่ (1) ระดับการศึกษา ให้สถานศึกษาระบุระดับการศึกษาของผู้เรียนว่า กลุ่มผู้เรียนจะศึกษาในระดับใด ได้แก่ ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (2) สารและมาตรฐานการเรียนรู้ (3) กิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต (4) มาตรฐานการเรียนรู้ (5) เวลาเรียน (6) หน่วยกิต (7) โครงสร้างหลักสูตร สถานศึกษาจัดทำโครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษา โดยพิจารณาโครงสร้างหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

8) การจัดหลักสูตรของสถานศึกษา ต้องให้สอดคล้องกับทิศทางการจัดการศึกษาตามปรัชญา และวิสัยทัศน์ของสถานศึกษาและความต้องการของผู้เรียนชุมชน และสังคม สำหรับรายวิชาที่เลือก ที่ได้กำหนดไว้สามารถเลือกเรียนในสาระการเรียนรู้หนึ่ง หรือหลายสาระการเรียนรู้ก็ได้ โดยให้เป็นไปตามความต้องการของผู้เรียน ชุมชน และสังคม ให้ครบจำนวนหน่วยกิตตามโครงสร้างหลักสูตรในแต่ละระดับการศึกษา

9) สารและมาตรฐานการเรียนรู้ ให้นำสารและมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มาบรรจุในหลักสูตรสถานศึกษาและต่อยอดมาตรฐานการเรียนรู้ระดับ ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง คำอธิบายรายวิชาและรายละเอียดคำอธิบายรายวิชาทั้งบังคับและเลือก โดยเรียงตั้งแต่สาระทักษะการเรียนรู้ ความรู้พื้นฐาน การประกอบอาชีพ ทักษะการดำเนินชีวิตและการพัฒนาสังคม

10) การจัดการลงทะเลเบียน เมื่อสถานศึกษานำคำอธิบายรายวิชาและรายละเอียดคำอธิบายรายวิชามาบรรจุไว้ในหลักสูตรสถานศึกษาแล้วให้จัดการลงทะเลเบียนเรียน เป็นการจัดรายวิชาต่าง ๆ ลงในแต่ละภาคเรียนโดยกำหนดให้ลงทะเลเบียนเรียนเป็นรายวิชา

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า องค์ประกอบของหลักสูตรสถานศึกษาควรมีข้อมูลที่ชัดเจนสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงโดยมีองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ส่วนนำซึ่งเป็นข้อมูลในส่วนนี้ช่วยให้ครูผู้สอนทราบถึงเป้าหมาย โครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษา คำอธิบายรายวิชา กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เกณฑ์การจบการศึกษา บริบทพื้นฐาน ปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ หลักการ กลุ่มเป้าหมาย กรอบโครงสร้าง การจัดหลักสูตรของสถานศึกษา สารและมาตรฐานการเรียนรู้ การจัดการลงทะเลเบียน ฯลฯ

กระบวนการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2561, หน้า 3) ได้อธิบายเกี่ยวกับกระบวนการจัดทำหลักสูตร การจัดทำหลักสูตรมีกระบวนการ ดังนี้

1. แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารหลักสูตรและงานวิชาการของสถานศึกษา และคณะทำงาน
2. ศึกษา วิเคราะห์หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่นและเอกสารประกอบหลักสูตรต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับสภาพปัญหา จุดเน้น ความต้องการของสถานศึกษา ผู้เรียน และชุมชน
3. จัดทำหลักสูตรสถานศึกษาซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้ ส่วนนำ โครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษา คำอธิบายรายวิชา เกณฑ์การวัดและประเมินผล และเกณฑ์การจบการศึกษา
4. ตรวจสอบองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา โดยพิจารณาคุณภาพ ความถูกต้อง และความเหมาะสม
5. นำเสนอคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พิจารณาให้ความเห็นชอบ หากมีข้อเสนอแนะจากคณะกรรมการฯ ให้นำข้อเสนอแนะไปพิจารณาปรับปรุงก่อนการอนุมัติใช้หลักสูตร
6. จัดทำเป็นประกาศหรือคำสั่งเรื่องให้ใช้หลักสูตรสถานศึกษา โดยผู้บริหารสถานศึกษา และประธานกรรมการสถานศึกษาเป็นผู้ลงนาม หรือผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้ลงนาม
7. ใช้หลักสูตรสถานศึกษา ครูผู้สอนนำหลักสูตรสถานศึกษาไปกำหนดโครงสร้างรายวิชา และออกแบบหน่วยการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามเป้าหมาย
8. วิจัยและติดตามผลการใช้หลักสูตร ดำเนินการติดตามผลการใช้หลักสูตรอย่างต่อเนื่อง เป็นระยะ ๆ เพื่อนำผลจากการติดตามมาใช้เป็นข้อมูลพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรให้มีคุณภาพ และมีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

สุรศักดิ์ ศิริ (2550, หน้า 21) ได้อธิบายไว้ว่ากระบวนการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา จะต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของการศึกษา ผู้สอนต้องปรับปรุงกระบวนการสอนและประเมินกระบวนการสอนของตนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนที่เปลี่ยนแปลงและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมทางการศึกษาจะเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ถ้าหลักสูตรมีการปรับปรุงให้เป็นไปตามความต้องการและความจำเป็นตลอดเวลา การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาเป็นภารกิจหนึ่งที่สำคัญในการบริหารจัดการหลักสูตร ซึ่งภารกิจในการบริหารจัดการหลักสูตร ประกอบด้วยภารกิจต่าง ได้แก่ 1) การเตรียมความพร้อม 2) การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา 3) การวางแผนการดำเนินการใช้หลักสูตร 4) การดำเนินการบริหารหลักสูตร 5) การนิเทศ กำกับ ติดตาม ประเมินผล 6) การสรุปผลการดำเนินงาน และ 7) การปรับปรุงพัฒนา ซึ่งหลักสูตรสถานศึกษาจะมีความสัมพันธ์กับการบริหารหลักสูตร ผลผลิตจากการบริหารจัดการหลักสูตร จะนำเสนอในหลักสูตรสถานศึกษา เพื่อให้บุคคลทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษาทราบว่า สถานศึกษาจัดการศึกษาอย่างไร ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการสร้างความเข้าใจ

ความร่วมมือ การประสานงาน การดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยภารกิจที่สำคัญก่อนการจัดการทำหลักสูตรสถานศึกษาคือ การเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้าน เช่น การสร้างความตระหนักให้ผู้เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญและยอมรับ การพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ความเข้าใจ หลักสูตร การใช้หลักสูตร การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา การแต่งตั้งคณะกรรมการของสถานศึกษา คณะต่าง ๆ ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการและตามความจำเป็นของสถานศึกษา การจัดทำข้อมูลระบบสารสนเทศให้มีข้อมูลใช้ในการจัดการศึกษา การจัดทำข้อมูล ระบบสารสนเทศให้มีข้อมูลใช้ในการจัดการศึกษา การจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพ การแต่งตั้งบุคลากรจัดทำหลักสูตร ฯลฯ

กระทรวงศึกษาธิการ (2553, หน้า 37) ได้กล่าวเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาไว้ว่าเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ เช่น ฝ่ายบริหาร ครูผู้สอน ผู้ปกครอง ชุมชน โดยทั่วไปมีการดำเนินการ 2 ส่วน คือ

1. การดำเนินการระดับสถานศึกษา ดำเนินการโดยองค์คณะบุคคลในระดับสถานศึกษา ได้แก่ คณะกรรมการสถานศึกษา คณะกรรมการบริหารหลักสูตรและงานวิชาการ เพื่อพิจารณาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา รวมทั้งแนวปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ระเบียบการวัดประเมินผลการเรียน รวมทั้งพิจารณาเกี่ยวกับเอกสารบันทึกและรายงานผลการเรียน ซึ่งต้องใช้ร่วมกันในสถานศึกษานั้น ๆ

2. การดำเนินการระดับชั้นเรียน ดำเนินการโดยครูผู้สอนแต่ละคนในการออกแบบหน่วยการเรียนรู้และจัดการเรียนการสอน เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละกลุ่ม ซึ่งอาจจะมีความแตกต่างกัน ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ที่ครูผู้สอนรายวิชาเดียวกัน ระดับชั้นเดียวกันอาจพิจารณาออกแบบหน่วยการเรียนรู้ที่แตกต่างกันได้ เพราะผู้เรียนที่ครูแต่ละคนรับผิดชอบนั้นอาจมีความต้องการและความสามารถแตกต่างกัน ดังนั้นกิจกรรมการเรียนรู้หรืองานที่มอบหมายให้ผู้เรียนปฏิบัติ สื่อการสอนหรือวิธีการวัดประเมินผลอาจต้องปรับให้เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละกลุ่ม

ขั้นตอนการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา โดยทั่วไปนั้นจะดำเนินการโดยคณะกรรมการหรือคณะทำงานซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

1. แต่งตั้งคณะกรรมการหรือคณะทำงาน เช่น คณะกรรมการบริหารหลักสูตรและงานวิชาการของสถานศึกษา ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา และครูผู้สอน

2. วิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เช่น มีแหล่งข้อมูลสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา เช่น หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น ข้อมูลจากการวิเคราะห์ สภาพปัญหา จุดเน้น ความต้องการของชุมชน และสถานศึกษาแต่ละแห่ง ตลอดจนความต้องการของผู้เรียน

3. จัดทำหลักสูตรสถานศึกษา เช่น พิจารณาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ วิสัยทัศน์ สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ โครงสร้างของหลักสูตรสถานศึกษา คำอธิบายรายวิชา และเกณฑ์การจบหลักสูตร ทั้งนี้สถานศึกษาจะต้องจัดทำเอกสารระเบียบการวัดผลประเมินผล เพื่อใช้ควบคู่กับหลักสูตรสถานศึกษา

4. คณะกรรมการสถานศึกษาพิจารณาให้ความเห็นชอบ เช่น การนำเสนอร่างเอกสารหลักสูตรสถานศึกษา และระเบียบการวัดและประเมินผลต่อคณะกรรมการสถานศึกษาเพื่อพิจารณาให้ความเห็นชอบ หากมีข้อเสนอแนะจากคณะกรรมการให้นำข้อเสนอแนะดังกล่าวไปพิจารณาปรับปรุงร่างหลักสูตรสถานศึกษาให้มีความเหมาะสม ชัดเจนยิ่งขึ้น ก่อนการอนุมัติใช้หลักสูตร เมื่อได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการสถานศึกษาแล้วให้จัดทำเป็นประกาศหรือคำสั่งเรื่องให้ใช้หลักสูตรสถานศึกษาโดยผู้บริหารสถานศึกษาและประธานกรรมการสถานศึกษาเป็นผู้ลงนาม

5. ใช้หลักสูตรสถานศึกษา โดยครูผู้สอนนำหลักสูตรสถานศึกษาไปกำหนดโครงสร้างรายวิชา และออกแบบหน่วยการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามเป้าหมาย

6. วิจัยและติดตามผลการใช้หลักสูตร ดำเนินการติดตามผลการใช้หลักสูตรอย่างต่อเนื่อง โดยดำเนินการเป็นระยะ ๆ เพื่อนำผลจากการติดตามมาใช้เป็นข้อมูลพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรให้มีคุณภาพและมีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า กระบวนการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาจะต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของการศึกษา ผู้สอนต้องปรับปรุงกระบวนการสอนและประเมินกระบวนการสอนของตนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนที่เปลี่ยนแปลงและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมทางการศึกษาจะเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ถ้าหลักสูตรมีการปรับปรุงให้เป็นไปตามความต้องการและความจำเป็นตลอดเวลา การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาเป็นภารกิจหนึ่งที่สำคัญในการบริหารจัดการหลักสูตรซึ่งหลักสูตรสถานศึกษาจะมีความสัมพันธ์กับการบริหารหลักสูตร ผลผลิตจากการบริหารจัดการหลักสูตรจะนำเสนอในหลักสูตรสถานศึกษา

แนวทางการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา

ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์ (2556, หน้า 227 - 232) ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาหลักสูตร ได้แก่

- 1) กำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย สถานศึกษาจะต้องอาศัยประสบการณ์และความร่วมมือของชุมชน บิดามารดา ผู้ปกครอง ครูผู้สอน ผู้เรียนภาคธุรกิจ ภาครัฐในชุมชนร่วมกับคณะกรรมการสถานศึกษา
- 2) การจัดโครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษาสถานศึกษาต้องจัดทำโครงสร้างหลักสูตร ซึ่งกำหนดสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนไว้อย่างชัดเจน เพื่อสถานศึกษาจะไปใช้ในการจัดการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียน

มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด 3) การจัดทำสาระสำคัญของหลักสูตรโดยกำหนดเป็นคำอธิบายวิชาการจัดทำหน่วยการเรียนรู้ การออกแบบการจัดการเรียนรู้ สื่อและแหล่งเรียนรู้ การจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ การจัดการเรียนรู้ การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ การบริหารจัดการหลักสูตร การปรับปรุงและแก้ไขหลักสูตร แนวทางการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาให้มีคุณภาพนั้นจะต้องอาศัยความร่วมมือกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เพื่อระดมความรู้ความคิดและประสบการณ์มาใช้ในการกำหนดหลักสูตรและพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานได้จัดทำขึ้น เพื่อเป็นกรอบหรือทิศทางในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ดังที่ กระทรวงศึกษาธิการ (2551, หน้า 5) ได้กล่าวถึงจุดหมายของหลักสูตรแกนกลางไว้ว่า หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุขมีศักยภาพในการศึกษาต่อ และประกอบอาชีพ จึงกำหนดเป็นจุดหมายเพื่อให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้ 1) มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเองมีวินัยและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 2) มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหาการใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต 3) มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุขนิสัย และรักการออกกำลังกาย 4) มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ยึดมั่นในวิถีชีวิตและการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และ 5) มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคมและอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

การพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความสมดุล ต้องคำนึงถึงหลักพัฒนาการทางสมองและพหุปัญญา ดังนั้นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงกำหนดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 37)

1. กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย เป็นทักษะที่ต้องฝึกฝนจนเกิดความชำนาญในการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร การเรียนรู้ต้องมีประสิทธิภาพและเพื่อนำไปใช้ในชีวิตจริงโดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ การอ่าน การเขียน การฟัง การดู และการพูด หลักการใช้ภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม

2. กลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ มุ่งให้เยาวชนทุกคนได้เรียนรู้คณิตศาสตร์อย่างต่อเนื่องตามศักยภาพ โดยกำหนดสาระหลักที่จำเป็นสำหรับผู้เรียนทุกคนโดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ จำนวนและการดำเนินการ การวัด พีชคณิตการวิเคราะห์ข้อมูลและความน่าจะเป็นทักษะและกระบวนการทางคณิตศาสตร์

3. กลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์มุ่งหวังให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิทยาศาสตร์ที่เน้นการเชื่อมโยง ความรู้กับกระบวนการ มีทักษะสำคัญในการค้นคว้าและสร้างองค์ความรู้ โดยใช้กระบวนการ สืบเสาะหาความรู้ การแก้ปัญหาที่หลากหลาย การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ทุกขั้นตอน การทำกิจกรรมด้วย การลงมือปฏิบัติจริงอย่างหลากหลาย เหมาะสมกับระดับชั้นโดยมีสาระต่าง ๆ เช่น สิ่งมีชีวิตกับ กระบวนการดำรงชีวิตชีวิตกับสิ่งแวดล้อม สารและสมบัติของสาร แรงแและการเคลื่อนที่ พลังงาน กระบวนการเปลี่ยนแปลงของโลก ดาราศาสตร์และอวกาศ ธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

4. กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันในสังคม ที่มีความเชื่อมสัมพันธ์กัน และมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย เพื่อช่วยให้สามารถปรับตนเองกับ บริบทสภาพแวดล้อม เป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบมีความรู้ ทักษะ คุณธรรม และค่านิยมที่เหมาะสม โดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ ศาสนา ศิลธรรมและจริยธรรม หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิต เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์

5. กลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษาและพลศึกษาเป็นการศึกษาด้านสุขภาพที่มีเป้าหมาย เพื่อการดำรงสุขภาพ การสร้างเสริมสุขภาพและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล ครอบครัว และชุมชน ให้ยั่งยืนโดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ การเจริญเติบโตและพัฒนาการของมนุษย์ ชีวิตและครอบครัว การเคลื่อนไหว การออกกำลังกาย การเล่นเกม กีฬาไทยและกีฬาสากล การสร้างเสริมสุขภาพ สมรรถภาพและการป้องกันโรค ความปลอดภัยในชีวิต

6. กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ มีทักษะวิธีการทางศิลปะ เกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของศิลปะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงออกอย่างอิสระในศิลปะแขนงต่าง ๆ โดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ ทัศนศิลป์ ดนตรี นาฏศิลป์

7. กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี มุ่งพัฒนาผู้เรียนแบบองค์รวม เพื่อให้มีความรู้ความสามารถ มีทักษะในการทำงาน เห็นแนวทางในการประกอบอาชีพและการศึกษาต่อ ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ การดำรงชีวิตและครอบครัว การออกแบบและเทคโนโลยี เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร การอาชีพ

8. กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศมุ่งหวังให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ดีต่อภาษาต่างประเทศ สามารถใช้ภาษาต่างประเทศ สื่อสารในสถานการณ์ต่าง ๆ แสวงหาความรู้ ประกอบอาชีพ และศึกษาต่อ ในระดับที่สูงขึ้น รวมทั้งมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวและวัฒนธรรมอันหลากหลายของประชาคมโลก และสามารถถ่ายทอดความคิดและวัฒนธรรมไทยไปยังสังคมโลกได้อย่างสร้างสรรค์โดยมีสาระต่าง ๆ ได้แก่ ภาษาเพื่อการสื่อสาร ภาษาและวัฒนธรรม ภาษากับความสัมพันธ์กับกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ภาษากับความสัมพันธ์กับชุมชนและโลก

ชวลิต ชูกำแหง (2551, หน้า 196 - 218) ได้กล่าวไว้ว่าแนวทางการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ประกอบด้วยกระบวนการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ได้แก่ 1) กำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย สถานศึกษาจำเป็นต้องกำหนดวิสัยทัศน์เพื่อมองอนาคตว่า โลก สังคมรอบ ๆ จะเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร และสถานศึกษาจะต้องปรับตัว ปรับหลักสูตรอย่างไร จึงจะพัฒนาผู้เรียนให้เหมาะสมกับยุคสมัย ในการสร้างหลักสูตรของสถานศึกษา สถานศึกษาต้องมีวิสัยทัศน์ซึ่งทำได้โดยอาศัยความร่วมมือของชุมชน พ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูอาจารย์ ผู้เรียน ภาคธุรกิจ ภาครัฐชุมชน ร่วมกับคณะกรรมการสถานศึกษา และแสดงความประสงค์อันสูงส่ง หรือวิสัยทัศน์ที่ปรารถนาให้สถานศึกษาเป็นสถาบันพัฒนาผู้เรียน ที่มีพันธกิจ หรือภาระหน้าที่ร่วมกันในการกำหนดภาระหลักที่สำคัญ 2) กำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ สถานศึกษาต้องร่วมกับชุมชนกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อเป็นเป้าหมายในการพัฒนาผู้เรียน ด้านคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยม 3) กำหนดโครงสร้างหลักสูตร จากวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย ที่สถานศึกษาได้กำหนดไว้ สถานศึกษาจะต้องทำโครงสร้างหลักสูตร ซึ่งกำหนดสาระการเรียนรู้ และเวลาเรียนไว้อย่างชัดเจน เพื่อสถานศึกษาจะนำไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนได้มีคุณภาพ ตามมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนด 4) จัดทำคำอธิบายรายวิชา โดยการนำเอามาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้น มาวิเคราะห์และกำหนดผลการเรียนรู้ที่คาดหวังรายปีหรือรายภาค สาระการเรียนรู้รายปีหรือรายภาค รวมทั้งเวลาและจำนวนหน่วยกิตที่กำหนด มาเขียนเป็นคำอธิบายรายวิชา โดยให้ประกอบด้วย ชื่อรายวิชา จำนวนเวลาหรือจำนวนหน่วยกิต ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง และสาระการเรียนรู้ของรายวิชานั้น ๆ 5) จัดทำหน่วยการเรียนรู้ โดยการนำเอาสาระการเรียนรู้รายปีหรือรายภาคที่กำหนดไว้ไปบูรณาการจัดทำ เป็นหน่วยการเรียนรู้ย่อย ๆ เพื่อความสะดวกในการจัดการเรียนรู้ และผู้เรียนได้เรียนรู้ในลักษณะองค์รวม หน่วยการเรียนรู้แต่ละหน่วยประกอบด้วยมาตรฐานการเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ และจำนวนเวลาสำหรับการจัดการเรียนรู้ 6) จัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดให้มีสาระการเรียนรู้ 8 กลุ่มและกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ซึ่งเป็นการพัฒนาความสามารถของตนเองตามศักยภาพ มุ่งเน้นเพิ่มเติม จากกิจกรรมที่ได้จัดให้เรียนรู้ตามสาระการเรียนรู้ 8 กลุ่ม การเข้าร่วมและปฏิบัติกิจกรรมที่เหมาะสม ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขกับกิจกรรมที่เลือกด้วยตนเองตามความถนัดและความสนใจ 7) การวัด และประเมินผลเป็นกระบวนการที่ให้ผู้สอนใช้พัฒนาคุณภาพผู้เรียน เพราะจะช่วยให้ได้ข้อมูลสารสนเทศ ที่แสดงพัฒนาการ ความก้าวหน้าและความสำเร็จทางการเรียนของผู้เรียน

จากข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาหลักสูตรมีหลายประการ เช่น การกำหนด วิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย สถานศึกษาจำเป็นต้องกำหนดวิสัยทัศน์ การกำหนดคุณลักษณะ อันพึงประสงค์สถานศึกษาต้องร่วมกับชุมชนกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ การกำหนดโครงสร้าง หลักสูตรจากวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมายที่สถานศึกษาได้กำหนดไว้ การจัดทำคำอธิบายรายวิชา

การจัดทำหน่วยการเรียนรู้โดยการนำเอาสาระการเรียนรู้รายปีหรือรายภาคที่กำหนดไว้ไปบูรณาการจัดทำเป็นหน่วยการเรียนรู้ย่อย ๆ การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมถึงการวัดและประเมินผลเป็นกระบวนการที่ให้ผู้สอนใช้พัฒนาคุณภาพผู้เรียน สำหรับงานวิจัยนี้มุ่งเน้นพัฒนาการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทยทั้งเรื่องสาระการเรียนรู้แกนกลางและสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นเพื่อปลูกฝังให้เด็กรักในท้องถิ่นของตนเอง โดยกำหนดสาระหลักของการเรียนรู้ออกเป็น 5 สาระ ได้แก่ การอ่าน การเขียน การฟัง การดูและการพูด หลักการใช้ภาษา วรรณคดีและวรรณกรรม ซึ่งในการจัดการเรียนรู้จะมุ่งเน้นให้นักเรียนมีพัฒนาการทางการอ่าน การเขียน การฟัง การดูและการพูด และหลักการใช้ภาษา

ตอนที่ 5 ความรู้เกี่ยวกับอำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ

สำนักงานจังหวัดสมุทรปราการ (2561, หน้า 1) ได้อธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของจังหวัดสมุทรปราการสรุปได้ว่า เป็นเมืองที่มีความสำคัญเนื่องจากที่ตั้งเป็นเขตยุทธศาสตร์ทางน้ำ คำว่า สมุทรปราการ มาจาก คำว่า สมุทร ซึ่งหมายถึงทะเล และ ปราการ หมายถึง กำแพง จึงมีความหมายว่า กำแพงริมน้ำ ประชาชนได้สร้างเมืองพระประแดงบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านซึ่งสันนิษฐานว่าปัจจุบันคือบริเวณท่าเรือคลองเตย ในสมัยอยุธยาใช้เป็นสถานที่ค้าขายกับชาวฮอลันดา ต่อมาสมัยธนบุรีมีการรื้อกำแพงเมืองพระประแดง ในปีพุทธศักราช 2352 สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมาได้บูรณะเมืองพระประแดงและในปีพุทธศักราช 2362 มีการตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า เมืองนครเขื่อนขันธ์ ต่อมาเปลี่ยนชื่อกลับเป็น เมืองพระประแดง ดังเดิม จากนั้นในปีพุทธศักราช 2475 เกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกจึงได้ยุบจังหวัดพระประแดงขึ้นกับจังหวัดสมุทรปราการ อำเภอพระโขนงขึ้นกับจังหวัดพระนคร และอำเภอรามบุรินทร์ขึ้นกับจังหวัดธนบุรี ในปีพุทธศักราช 2485 มีพระราชบัญญัติรวมจังหวัดพระนคร ธนบุรี สมุทรปราการ และนนทบุรีเข้าไว้ด้วยกัน รวมเรียกว่า นครบาล กรุงเทพมหานคร ธนบุรี และในปีพุทธศักราช 2486 ได้ปรับปรุงระเบียบการปกครองใหม่ ยุบจังหวัดสมุทรปราการขึ้นกับจังหวัดพระนคร ต่อมาในปีพุทธศักราช 2489 ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดนครนายก พุทธศักราช 2489 ซึ่งมีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489

อำเภอเมืองสมุทรปราการ

อำเภอเมืองสมุทรปราการเป็นอำเภอหนึ่งที่มีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลายสาขา ทั้งสาขาศิลปกรรม ด้านหัตถกรรม งานประดิษฐ์ สาขาเกษตรกรรม ด้านอาหารและการประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม สาขาสาธารณสุข ด้านสมุนไพรต่าง ๆ รวมทั้งด้านศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ

ซึ่งวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (2563, ออนไลน์) ได้อธิบายไว้ว่าอำเภอเมืองสมุทรปราการเป็นอำเภอศูนย์กลางการปกครองของจังหวัดสมุทรปราการ ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามกับอำเภอพระสมุทรเจดีย์ นอกจากเป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัดแล้วยังเป็นที่ตั้งของศาลเด็กและเยาวชน ห้องสมุดประชาชน และท่ารถโดยสารประจำทางสายต่าง ๆ รวมทั้งเป็นบริเวณที่จัดงานพระสมุทรเจดีย์ของทุกปี

ประวัติศาสตร์

อำเภอเมืองสมุทรปราการมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการตั้งเมือง ดังนี้

เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2470 ได้โอนพื้นที่ตำบลบางนา ตำบลสำโรงเหนือ ตำบลสำโรงใต้ ตำบลบางหญ้าแพรก ตำบลบางหัวเสือ ของอำเภอพระประแดง มาขึ้นกับอำเภอสมุทรปราการ, 11 ธันวาคม 2478 จัดตั้งเทศบาลเมืองสมุทรปราการ, 1 มกราคม 2486 จังหวัดสมุทรปราการได้ยุบลงเนื่องจากขณะนั้นในช่วง สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาสถานะเศรษฐกิจตกต่ำ อำเภอเมืองสมุทรปราการจึงย้ายไปขึ้นกับจังหวัดพระนคร และ เปลี่ยนชื่ออำเภอเป็น อำเภอสมุทรปราการ, 10 พฤษภาคม 2489 ตั้งจังหวัดสมุทรปราการ ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง, 25 กันยายน 2489 อำเภอสมุทรปราการเปลี่ยนชื่อกลับมาเป็น อำเภอเมืองสมุทรปราการ, 20 กันยายน 2505 ตั้งตำบลบางปูใหม่ แยกออกจากตำบลบางปู, 2 พฤศจิกายน 2505 เปลี่ยนแปลงเขตเทศบาลเมืองสมุทรปราการ, 28 มกราคม 2506 จัดตั้งสุขาภิบาลสำโรงเหนือในท้องที่บางส่วนของตำบลสำโรงเหนือ และบางส่วนของตำบลบางเมือง, 6 กุมภาพันธ์ 2506 โอนพื้นที่หมู่ 1 - 5 (บางส่วน) ของตำบลบางเมือง หมู่ 4 - 5 (บางส่วน) และ หมู่ 7 (บางส่วน) ของตำบลบางด้วน หมู่ 1 - 3 (บางส่วน) หมู่ 4 (ทั้งหมู่) หมู่ 6 (บางส่วน) และหมู่ 7 (ทั้งหมู่) ของตำบลท้ายบ้าน ให้ไปรวมกับตำบลปากน้ำ เนื่องจากได้ขยายอาณาเขตเทศบาลเมืองสมุทรปราการ, 2 สิงหาคม 2508 จัดตั้งสุขาภิบาลบางปูในท้องที่ตำบลบางปู ตำบลบางปูใหม่ และตำบลท้ายบ้าน, 15 กรกฎาคม 2522 ตั้งตำบลบ้านคลองสวน แยกออกจากตำบลนาเกลือ, 15 ธันวาคม 2527 แยกพื้นที่ตำบลปากคลองบางปลากด ตำบลในคลองบางปลากด ตำบลแหลมฟ้าผ่า ตำบลนาเกลือ และตำบลบ้านคลองสวน ไปตั้งเป็นกิ่งอำเภอพระสมุทรเจดีย์ ขึ้นกับอำเภอเมืองสมุทรปราการ, 1 สิงหาคม 2529 ตั้งตำบลบางเมืองใหม่ แยกออกจากตำบลบางเมือง, 1 กรกฎาคม 2533 ตั้งตำบลเทพารักษ์ แยกออกจากตำบลสำโรงเหนือ, 19 กรกฎาคม 2534 ยกฐานะจากกิ่งอำเภอพระสมุทรเจดีย์ อำเภอเมืองสมุทรปราการ เป็น อำเภอพระสมุทรเจดีย์, 12 กรกฎาคม 2536 จัดตั้งสุขาภิบาลแพรรษาในท้องที่บางส่วนของตำบลแพรรษา, 18 กรกฎาคม 2537 จัดตั้งสุขาภิบาลด่านสำโรงในท้องที่บางส่วนของตำบลสำโรงเหนือและจัดตั้งสุขาภิบาลบางเมือง ในท้องที่บางส่วนของตำบลบางเมือง และตำบลสำโรงเหนือ, 1 สิงหาคม 2538 ตั้งตำบลท้ายบ้านใหม่ แยกออกจากตำบลท้ายบ้าน, 21 สิงหาคม 2538 ตั้งตำบลแพรรษาใหม่ แยกออกจากตำบลแพรรษา, 7 กันยายน

2538 จัดตั้งสุขาภิบาลสำโรงเหนือเป็นเทศบาลตำบลสำโรงเหนือ, 24 มีนาคม 2542 ยกฐานะเทศบาลเมืองสมุทรปราการเป็นเทศบาลนครสมุทรปราการ และ 25 พฤษภาคม 2542 ได้จัดตั้งสุขาภิบาลบางเมือง สุขาภิบาลด้านสำโรง สุขาภิบาลบางปู และสุขาภิบาลแพรกษา เป็นเทศบาลตำบลบางเมือง เทศบาลตำบลด้านสำโรง เทศบาลตำบลบางปู และเทศบาลตำบลแพรกษาลำดับ

ที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตบางนา (กรุงเทพมหานคร) มีแนวแบ่งเขตการปกครองระหว่างกรุงเทพมหานครกับจังหวัดสมุทรปราการ และถนนบรมขิง (สุขุมวิท 107) เป็นเส้นแบ่งเขต ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอบางพลีและอำเภอบางบ่อ มีคลองหนองกระทู้ คลองสำโรง คลองทับนาง คลองกู่พารา คลองบางกระบือ คลองบางเหี้ยน้อย คลองสาม คลองหัวเกลือ คลองชลประทาน คลองด่านน้อย และคลองลึกเป็นเส้นแบ่งเขต ทิศใต้ จรดอ่าวไทย ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอพระสมุทรเจดีย์ และอำเภอพระประแดง มีแนวกึ่งกลางแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางฝ้าย คลองซุด และถนนทางรถไฟสายเก่าเป็นเส้นแบ่งเขต

การแบ่งเขตการปกครอง

อำเภอเมืองสมุทรปราการแบ่งเขตปกครองย่อยออกเป็น 13 ตำบล 95 หมู่บ้าน ได้แก่ ปากน้ำ สำโรงเหนือ บางเมือง ท่าบ้าน บางปูใหม่ แพรกษา บางโพร้ง บางปู บางด้วน เทพารักษ์ บางเมืองใหม่ ท่าบ้านใหม่ และแพรกษาใหม่ ประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 12 แห่ง ได้แก่ เทศบาลนครสมุทรปราการ เทศบาลเมืองปากน้ำสมุทรปราการ เทศบาลเมืองแพรกษาใหม่ เทศบาลเมืองแพรกษา เทศบาลตำบลสำโรงเหนือ เทศบาลตำบลด้านสำโรง เทศบาลตำบลบางเมือง เทศบาลตำบลแพรกษา เทศบาลตำบลบางปู เทศบาลตำบลเทพารักษ์ องค์การบริหารส่วนตำบลบางโพร้ง องค์การบริหารส่วนตำบลบางด้วน

การปกครองส่วนท้องถิ่น

อำเภอเมืองสมุทรปราการ ประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 12 แห่ง ได้แก่

- 1) เทศบาลนครสมุทรปราการ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลปากน้ำทั้งตำบล
- 2) เทศบาลเมืองปากน้ำสมุทรปราการ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางเมือง เฉพาะหมู่ที่ 4, 6, 8 - 10 (เขตองค์การบริหารส่วนตำบลบางเมืองเดิม)
- 3) เทศบาลเมืองแพรกษาใหม่ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลแพรกษาใหม่ เฉพาะหมู่ที่ 1 - 4, 6 - 7 และบางส่วนของหมู่ที่ 5 (เขตองค์การบริหารส่วนตำบลแพรกษาใหม่เดิม)
- 4) เทศบาลเมืองแพรกษา ครอบคลุมพื้นที่ตำบลแพรกษา เฉพาะหมู่ที่ 1, 5 และบางส่วนของหมู่ที่ 2, 4, 6, 7 (เขตองค์การบริหารส่วนตำบลแพรกษาเดิม)

5) เทศบาลตำบลสำโรงเหนือ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลสำโรงเหนือ เฉพาะบางส่วนของหมู่ที่ 1, 2, 6 - 9, ตำบลบางเมืองใหม่ เฉพาะบางส่วนของหมู่ที่ 1 และตำบลเทพารักษ์ เฉพาะบางส่วนของหมู่ที่ 4, 9

6) เทศบาลตำบลด่านสำโรง ครอบคลุมพื้นที่ตำบลสำโรงเหนือ เฉพาะหมู่ที่ 3 - 5, 10 และบางส่วนของหมู่ที่ 1, 2, 6 - 9

7) เทศบาลตำบลบางเมือง ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางเมือง เฉพาะหมู่ที่ 1 - 3, 5, 7, ตำบลบางเมืองใหม่ เฉพาะหมู่ที่ 2 - 11 และบางส่วนของหมู่ที่ 1 และตำบลเทพารักษ์ เฉพาะหมู่ที่ 3, 5, 7 และบางส่วนของหมู่ที่ 4

8) เทศบาลตำบลแพรกษา ครอบคลุมพื้นที่ตำบลแพรกษา เฉพาะหมู่ที่ 3 และบางส่วนของหมู่ที่ 2, 4, 6, 7 และตำบลแพรกษาใหม่ เฉพาะบางส่วนของหมู่ที่ 5

9) เทศบาลตำบลบางปู ครอบคลุมพื้นที่ตำบลท้ายบ้าน ตำบลบางปูใหม่ ตำบลบางปู และตำบลท้ายบ้านใหม่ทั้งตำบล

10) เทศบาลตำบลเทพารักษ์ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเทพารักษ์ เฉพาะหมู่ที่ 1, 2, 6, 8 และบางส่วนของหมู่ที่ 9

11) องค์การบริหารส่วนตำบลบางโปรง ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางโปรงทั้งตำบล

12) องค์การบริหารส่วนตำบลบางด้วน ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางด้วนทั้งตำบล

จากข้อมูลอำเภอเมืองสมุทรปราการข้างต้นมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอาศัยอยู่หลากหลายสาขา ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการจัดการความรู้และถอดบทเรียนของภูมิปัญญาท้องถิ่นบูรณาการสู่การเรียนการสอนเพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ยังคงอยู่คู่อำเภอเมืองสมุทรปราการต่อไป

ตอนที่ 6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมเกียรติ สุขุมพันธ์ (2560, หน้า 77) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมอาชีพชุมชน ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมอาชีพชุมชนประกอบไปด้วย 1) รูปแบบองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ความเป็นมาของภูมิปัญญา เอกลักษณ์ของภูมิปัญญา ขั้นตอนการผลิต เคล็ดลับที่สำคัญ การจัดเก็บความรู้ การเผยแพร่องค์ความรู้ และการพัฒนาอาชีพ 2) รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การวางแผนเป็นการเตรียมข้อมูลการจัดหาทรัพยากรในการพัฒนาระบบฯ การจัดการความรู้ เทคโนโลยีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 3) มิติของการจัดการความรู้โดยองค์รวมที่ประกอบด้วยการจัดการความรู้ของคน กระบวนการและเทคโนโลยีเข้ามาร่วมกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และได้องค์ความรู้ใหม่ เป็นนวัตกรรมไปสู่การพัฒนาอาชีพต่อไป แต่ควรมีการเพิ่มองค์ประกอบของ

งบประมาณหรือเงินทุนเพื่อให้ระบบพัฒนาได้สมบูรณ์อีกทั้งการส่งเสริมการขายผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากอาชีพของภูมิปัญญาและช่องทางการขายสินค้าชุมชน จากผลการศึกษาได้พัฒนาช่องทางการขายสินค้าออนไลน์ e-commerce ตั้งเพจคือ <http://poompanya.lnwshop.com/>ร้านขายสินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่น

อังคณา ขจร (2559, หน้า 486) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย รายวิชาเพิ่มเติมสาระท้องถิ่นเรื่อง วรรณกรรมพื้นบ้านบัวขาว ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาพบว่า

- 1) บุคคลที่เกี่ยวข้องต้องการให้พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย รายวิชาเพิ่มเติม สาระท้องถิ่นเรื่อง วรรณกรรมพื้นบ้านบัวขาว ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ค่าเฉลี่ยโดยรวมมีความต้องการอยู่ในระดับมาก
- 2) หลักสูตรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย รายวิชาเพิ่มเติม สาระท้องถิ่น เรื่อง วรรณกรรมพื้นบ้านบัวขาว ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีประสิทธิภาพเท่ากับ 87.33/86.09 และ 3) คำนีประสิทธิผลของหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย รายวิชาเพิ่มเติม สาระท้องถิ่นเรื่อง วรรณกรรมพื้นบ้านบัวขาว ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบัวขาว อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีค่าเท่ากับ 0.6993 แสดงว่านักเรียนมีความก้าวหน้าทางการเรียน คิดเป็นร้อยละ 69.93 และ 4) นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 5 ที่เรียนด้วยหลักสูตรสาระท้องถิ่นมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ผลการคิดวิเคราะห์หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน และ 5) นักเรียนมีเจตคติต่อวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมการสู่ขวัญ อยู่ในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่ง และมีเจตคติแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอยู่ในระดับเห็นด้วย

วัฒนา พองโนนสูง (2558, หน้า 160) ได้ศึกษาเรื่อง การถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมสำหรับพ่อแม่วัยรุ่น จากกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กโดยชุมชนกรณีศึกษาคลองสองต้นนุ่นผลการศึกษาพบว่า บทเรียนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมสำหรับพ่อแม่วัยรุ่น จากกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กโดยชุมชนพบว่า การที่ชุมชนเปลี่ยนทัศนคติเชิงลบต่อพ่อแม่วัยรุ่นและวิธีการแก้ปัญหาที่พ่อแม่วัยรุ่นเพียงอย่างเดียว เป็นการสร้างการเรียนรู้เชิงบวกสำหรับพ่อแม่วัยรุ่น ครอบครัวและชุมชน ทำให้การเรียนรู้ชุมชนนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมสำหรับเด็ก วัยรุ่น และพ่อแม่วัยรุ่น แนวทางการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมสำหรับพ่อแม่วัยรุ่น ได้แก่ การพัฒนาระบบบริการสุขภาพสำหรับพ่อแม่ร่วมกับชุมชนส่งเสริมให้เกิดการสร้างต้นทุนชีวิตเด็ก และพัฒนากลไกการปกป้องคุ้มครองเด็กอย่างมีส่วนร่วมด้วยการบูรณาการการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน

จุไรรัตน์ ดวงจันทร์ และคณะ (2557, หน้า 160) ได้ศึกษาเรื่อง การถอดบทเรียนการดูแล สุขภาพผู้สูงอายุอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลธงชัย ผลการศึกษาพบว่าความรู้และประสบการณ์ ที่ได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลธงชัย ได้แก่ ผู้สูงอายุรู้ปัญหาที่แท้จริงของตนเอง แลกเปลี่ยนเรียนรู้และเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมกับตนเอง ประสานงานและเตรียมการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน การพยาบาลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ และกิจกรรมปรับเปลี่ยนตามความต้องการและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ ผลลัพธ์ที่ได้จากการดูแลสุขภาพ ผู้สูงอายุอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลธงชัย ได้แก่ ผลลัพธ์ด้านสุขภาพ เช่น การออกกำลังกาย การควบคุมอาการ การรับประทานยาและการคลายเครียด ซึ่งสะท้อนถึงทัศนคติ ความรู้ความเข้าใจ ในโรคที่เป็น รวมทั้งพฤติกรรมดูแลสุขภาพตนเองที่เพิ่มขึ้นและผลลัพธ์ด้านอื่น ๆ เช่น การได้พบปะ กับผู้สูงอายุด้วยกัน ความสนุกสนานและการมีคุณค่าในตัวเอง รวมทั้งสานสัมพันธ์อันดีกับทุกฝ่าย ปัจจุบันสำเร็จ ได้แก่ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านคือ แกนนำทางสุขภาพที่เข้มแข็งของชุมชน เป็นกิจกรรมที่มีการดำเนินการร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่องและวิทยาลัยฯ เติมเต็มความรู้ด้านสุขภาพ ปัญหาและอุปสรรค ได้แก่ เวลาไม่ตรงกันและมีภาระงานต้องทำ ผู้สูงอายุคุ้นเคยกับสิ่งที่ปฏิบัติเดิม ๆ ไม่อยากเปลี่ยนแปลงและหมู่บ้านในเขตเมืองเข้าถึงได้ยาก การดูแลสุขภาพผู้สูงอายุอย่างมีส่วนร่วม ของชุมชนที่ต่อเนื่องและยั่งยืน จำเป็นต้องคำนึงถึงการสร้างความตระหนักรู้ด้วยตนเอง อาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้าน คือ ผู้นำทางสุขภาพที่คงอยู่คู่ธงชัย สามองค์ประกอบประสานความร่วมมือ เป็นหนึ่งเดียวกันและขยายผลไปยังกลุ่มผู้สูงอายุที่ติดเตียงและช่วยเหลือตนเองไม่ได้

กังสดาล กนกหงษ์ (2556, หน้า 54) ได้ศึกษาเรื่อง ถอดบทเรียนความสำเร็จของกลุ่มเครือข่าย เยาวชนไผ่ดี บ้านสบเต็น ตำบลสบป่าด อำเภอมะเมาะ จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า บทเรียน ความสำเร็จที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเครือข่ายเยาวชนไผ่ดี มีกระบวนการทำงานเพื่อเสริมสร้างสำนึกพลเมือง ประกอบด้วย การทำงานที่ต้องเข้าใจธรรมชาติของสภาพปัญหา และความต้องการของกลุ่มเด็ก และเยาวชนในพื้นที่ ต้องสร้างการมีส่วนร่วมในการคิดและสร้างสรรค์กิจกรรม โดยใช้หลักการ เด็กนำผู้ใหญ่หนุน มีการค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเด็กและเยาวชนแต่ละคน พร้อมทั้งนำศักยภาพ ที่มีอยู่มาพัฒนาตามความสามารถ นำหลักธรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือเพื่อนำไปสู่การเป็นเยาวชนไผ่ดี มีกระบวนการตั้งเป้าหมายของการทำงาน คือ พัฒนาค้น พัฒนางาน ประสานกัน และมีการถอดบทเรียน จากการทำงานทุกครั้ง เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจากที่สู่น้องในประเด็นปัจจัยความสำเร็จ ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเครือข่ายเยาวชนไผ่ดี พบว่ามีดังนี้ กล่าวคือ ทุนเดิมทางสังคมของชุมชน ที่มีความศรัทธาต่อพระสงฆ์ การสร้างความเข้าใจและแสวงหาความร่วมมือให้เกิดขึ้นในชุมชน การดำเนิน กิจกรรมสร้างสรรค์ในพื้นที่ต้องมีความต่อเนื่องและยั่งยืน การสร้างบทบาทของลูกเด็กและเยาวชน

ให้เป็นที่ยอมรับและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เห็นเป็นรูปธรรม การมีพี่เลี้ยงที่คอยให้คำปรึกษาและสนับสนุนการทำงาน มีการประชุม พูดคุยกับสมาชิกในกลุ่มอย่างต่อเนื่อง เน้นการสื่อสารในทางบวก สร้างบรรยากาศที่ดีในการทำงานร่วมกัน การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก

จักรพงษ์ จอมประเสริฐ (2555, หน้า 42) ได้ศึกษาเรื่อง การถอดบทเรียนการดำเนินกิจกรรม 5ส สำนักงาน ธ.ก.ส. จังหวัดนนทบุรี ผลการศึกษาพบว่าการดำเนินกิจกรรม 5ส ประกอบด้วย 4 บทเรียน และข้อค้นพบที่ได้ในแต่ละบทเรียน ประกอบด้วย ข้อบทเรียน วัตถุประสงค์ ขั้นตอน วิธีการปัจจัยแห่งความสำเร็จ และข้อควรระวัง สรุปได้ดังนี้ คือ ขั้นตอนเตรียมการ การสร้างความรู้ความเข้าใจกับผู้บริหาร ระดับสูงควรใช้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกหรือให้เข้าอบรมกับสถาบันภายนอก หรือผู้บังคับบัญชามาทำความเข้าใจมีปัจจัยแห่งความสำเร็จ คือ ผู้บริหารเห็นด้วยมีข้อควรระวัง คือ ต้องรักษาหน้าผู้บริหาร และการให้ความรู้แก่พนักงานควรเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสม ขั้นเริ่มดำเนินการประชาสัมพันธ์งาน วันทำความสะอาดใหญ่เป็นสิ่งจำเป็น มีปัจจัยแห่งความสำเร็จ คือ มีการดึงดูดความสนใจให้พนักงานรู้สึกสนุกอยากมีส่วนร่วมมีข้อพึงระวังคือ ผู้บริหารต้องร่วมงานในวันนั้น ขั้นดำเนินการและการขยายผล กำหนดให้ทุกคนต้องจัดทำ 5ส มีการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง มีการประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ มีปัจจัยแห่งความสำเร็จ คือ ทุกคนร่วมมือและมีการตรวจติดตามเชิงบวก มีข้อพึงระวังคือ ไม่ควรใช้งบประมาณมากเกินไป และขั้นสร้างมาตรฐานและปรับปรุงวงจร PDCA ในการวางแผนดำเนินงาน มีปัจจัยแห่งความสำเร็จ คือ แสดงให้ผู้รับการตรวจเห็นว่าเป็นการปรับปรุงเพื่อพัฒนา มีข้อพึงระวังคือ ไม่ควรทำในลักษณะประจัน

ธนากร ชันภักดี (2554, หน้า 71) ได้ศึกษาเรื่อง ผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมความสามารถด้านการเขียนเชิงสร้างสรรค์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ผลการศึกษาพบว่า 1. ประสิทธิภาพการจัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมความสามารถด้านการเขียนเชิงสร้างสรรค์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ตามเกณฑ์มาตรฐาน 75/75 มีประสิทธิภาพเท่ากับ 77.87/81.87 2. ดัชนีประสิทธิผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 มีค่าเท่ากับ 0.6887 แสดงว่านักเรียนมีความก้าวหน้าทางการเรียนร้อยละ 68.87 3. นักเรียนที่เรียนด้วยแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมความสามารถด้านการเขียนเชิงสร้างสรรค์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 มีคะแนนเฉลี่ยของความสามารถด้านการเขียนเชิงสร้างสรรค์ หลังเรียนสูงกว่า ก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ชลธิชา หอมพุ่ม (2560, หน้า 2551) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาแนวการจัดการเรียนรู้ วิชาภาษาไทยโดยใช้วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นฐานร่วมกับการเรียนรู้แบบเชิงรุกเพื่อส่งเสริมความสามารถ ในศตวรรษที่ 21 ของผู้เรียน ผลการศึกษาพบว่า 1. ผลการวิเคราะห์วรรณกรรม สรุปได้ดังนี้ 1.1) ผลการปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นพบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นต้นฉบับมีข้อความบางอย่างขาดหาย และลบเลือนแต่ไม่กระทบกับใจความหลัก 1.2) การวิเคราะห์ตามแนวทางวรรณคดีพบว่า วรรณกรรม ท้องถิ่นมีทั้งความงามทางวรรณศิลป์และข้อคิดในการใช้ชีวิต 1.3) การวิเคราะห์ทางคติชนวิทยาพบว่า วรรณกรรมมีบทบาทที่สำคัญในการสอนการปฏิบัติตนและคุณธรรม จริยธรรม และสะท้อนภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรม การวิเคราะห์ทางจิตวิทยาพบว่าวรรณกรรมส่งเสริมให้บุคคล มี super ego ด้านทฤษฎีการเสริมแรง ปรากฏทั้งตัวเสริมแรงบวกและตัวเสริมแรงลบ และการวิเคราะห์ ด้านสังคมวิทยามีการกล่าวถึง บรรทัดฐานทางสังคม 3 ประเภท ได้แก่ วิถีประชา จารีตประเพณี และกฎหมาย ส่วนเรื่องสถาบันทางสังคมปรากฏ 3 สถาบัน คือ ครอบครัว ศาสนา และการปกครอง และ 2. พัฒนาแนวการจัดการเรียนรู้วิชาภาษาไทยโดยใช้วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นฐานร่วมกับการเรียนรู้ แบบเชิงรุกเพื่อส่งเสริมความสามารถในศตวรรษที่ 21 ของผู้เรียนได้ทั้งหมด 58 แนวการจัดการเรียนรู้

นิตยา เกตุครุฑ (2550, หน้า 85) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เอื้อต่อการพัฒนาไม้ผลตำบลนานกกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ผลการวิจัยพบว่าภูมิปัญญา การปลูกไม้ผลของเกษตรกรตำบลนานกกกได้มาจากการศึกษาเรียนรู้ การทดลองปฏิบัติ จนได้ผลของ ภูมิปัญญาที่สามารถใช้ในการปลูกไม้ผลได้อย่างมีคุณภาพ รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญามีช่องทาง การถ่ายทอดมีหลายวิธี เช่น การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว การทดลองปฏิบัติ การเป็นวิทยากรฝึกอบรม การถ่ายทอดทางสื่อเอกสาร โทรทัศน์ ศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากผู้อาวุโส และการถ่ายทอด โดยกลุ่มหรือเครือข่ายองค์กรอาชีพในชุมชน

นายจำเริญ กิมประสิทธิ์ (2549, หน้า 55) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลักสูตร สถานศึกษาของโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแพร่ เขต 2 จังหวัดแพร่ ผลการศึกษาพบว่า ผู้บริหารร่วมส่งเสริมให้ครูผู้สอนมีการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการสอบถาม จากผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นร้อยละ 98.74 รองลงมาคือการเข้ารับการอบรมสัมมนา หรือการศึกษาดูงานและศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนความเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับ สิ่งที่ชาวบ้านคิดอย่างสร้างสรรค์เพื่อแก้ปัญหาหรือการดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสมร้อยละ 82.05